

Voordat de bom(b) valt

*Een vergelijkend onderzoek naar de strategieën van
de Britse en Nederlandse vredesbeweging in de
periode 1979-1987*

Masterscriptie Geschiedenis: Politiek en Parlement

Radboud Universiteit Nijmegen

Thomas Tielen

S1043542

April 2021

Begeleider: Esther Baakman LLM MA

Omslagafbeeldingen

Links: Het nuclear disarmament symbool. In 1958 vormgegeven door Gerald Holtom en in hetzelfde jaar overgenomen als logo van het CND.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/4f/Peace_symbol.svg/1024px-Peace_symbol.svg.png

Rechts: Oproep voor de massademonstratie van het KKN in Den Haag op 29 oktober 1983. Getekend door Opland. Archief: IISG, Amsterdam.

<https://hdl.handle.net/10622/N30051000675865?locatt=view:level3>.

Inhoud

Samenvatting	
Inleiding	1
Bronnen en methode.....	4
1. Heropleving 1979-1982.....	7
1.1 Politieke mogelijkhedenstructuur	7
1.2 Analyse van <i>The Times</i>	8
1.3 Analyse van <i>NRC Handelsblad</i>	11
1.4 Deelconclusie	14
2. Confrontatie 1982-1985	17
2.1 Politieke mogelijkhedenstructuur	17
2.2 Analyse van <i>The Times</i>	19
2.3 Analyse van <i>NRC Handelsblad</i>	22
2.4 Deelconclusie	26
3. Ontgoocheling 1985-1988.....	29
3.1 Politieke mogelijkhedenstructuur	29
3.2 Analyse van <i>The Times</i>	30
3.3 Analyse van <i>NRC Handelsblad</i>	32
3.4 Deelconclusie	35
4. Conclusie	37
Literatuur	40
Primaire bronnen	41
Krantenartikelen <i>The Times</i> (chronologisch)	41
Krantenartikelen <i>NRC Handelsblad</i> (chronologisch).....	42

Samenvatting

In de jaren tachtig kende de vredesbeweging onder invloed van de internationale spanningen binnen de context van de Koude Oorlog een laatste krachtige opleving. Met name in West-Europa ontstond er hevig maatschappelijk verzet door de beslissing van de NAVO om 572 kruisvluchtwapens te plaatsen in verschillende West-Europese landen. De Britse en Nederlandse vredesbewegingen worden in de literatuur hierin een voortrekkersrol toegedicht. In dit onderzoek zijn de strategieën van de Britse en Nederlandse vredesbewegingen vergeleken. Gezien de verschillen in politieke context van beide landen, is er gekeken naar hoe de bewegingen omgingen met de ruimte die deze contexten boden. Met andere woorden, hoe zij hun strategie aanpasten aan de politieke context waarin zij functioneerden. De strategieën zijn onderzocht op basis van een analyse van de berichtgeving van de vergelijkbare kranten *The Times* en *NRC Handelsblad*. Hierbij is gekeken naar de periodes van heropleving (1979-1982), confrontatie (1982-1985) en ontgoocheling (1985-1988). Naast de overeenkomsten die zijn belicht in de wetenschappelijke literatuur, werpt dit onderzoek een licht op de verschillen tussen de bewegingen. De politieke mogelijkheden die het Nederlandse coalitiestelsel bood, zorgde voor een meer gematigde beweging met een breder actierepertoire. Het Britse tweepartijstelsel beperkte de politieke mogelijkheden voor de vredesbeweging, wat zorgde voor een radicaler actierepertoire.

Inleiding

Op 12 december 1979 werd in het NAVO-hoofdkwartier te Brussel besloten dat er 572 Amerikaanse middellangeafstandsraketten op Europees grondgebied geplaatst zouden worden. Dit was een reactie op de plaatsing van SS-20 raketten van de Sovjet-Unie, gericht op Europa. De kernwapens zouden op bases in het Verenigd Koninkrijk, België, Italië, Duitsland en Nederland geplaatst worden. De bedoeling van dit besluit was om enerzijds de NAVO-kernwapens voor middellangeafstand op Europees grondgebied te moderniseren, anderzijds een nieuwe poging tot onderhandelen te beginnen met de Sovjet-Unie over middellange-afstandswapens, vandaar de naam NAVO-Dubbelbesluit.¹

De plaatsing van kruisvluchtwapens stuitte in alle landen op hevig maatschappelijk verzet. Dit betekende een grootschalige opkomst van de vredesbeweging in West-Europa. De vredesbeweging bleef voor een groot deel van de jaren tachtig zeer actief. De Britse en Nederlandse vredesbewegingen vervulden hierin een voortrekkersrol. In de Nederlandse vredesbeweging vervulde Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) de voortrekkersrol, onder meer in de organisatie van twee grootschalige protesten georganiseerd in Amsterdam (1981) en in Den Haag (1983). Het protest in Den Haag was met naar schatting een half miljoen demonstranten de grootste politieke demonstratie uit de Nederlandse geschiedenis.² In het Verenigd Koninkrijk was de koepelorganisatie binnen de vredesbeweging de *Campaign for Nuclear Disarmament* (CND). Het CND kende al een langere geschiedenis van protest tegen kernbewapening en is tot op de dag van vandaag bekend door het vredessymbool. De organisatie had al een grote opkomst gehad in de jaren vijftig en zestig en zou in de jaren tachtig herrijzen.³

De vredesbewegingen in Nederland en het Verenigd Koninkrijk vormen de casussen van dit onderzoek. Door middel van een vergelijking op basis van krantenberichtgeving over beide bewegingen tracht dit onderzoek de ontwikkeling van de strategieën van de vredesbeweging te verklaren. De volgende vraag zal in dit onderzoek centraal staan: *Hoe verklaart de politieke context de overeenkomsten dan wel verschillen in de strategiekeuze van de Britse en Nederlandse vredesbeweging in de periode 1979-1987?*

Al tijdens het debat over het NAVO-dubbelbesluit begin jaren tachtig werden er pogingen ondernomen om de krachtige heropleving van de vredesbeweging in Europa te verklaren. Zo publiceerde de Brits-Israëlische historicus Walter Laqueur in 1981 een spraakmakend artikel in het Amerikaanse conservatieve tijdschrift *Commentary*.⁴ Volgens Laqueur kende Nederland een lange traditie van neutralisme in het buitenlandbeleid. Na de Tweede Wereldoorlog zou Nederland hiervan tijdelijk ontdaan zijn door haar toetreden tot de NAVO. Laqueur stelde echter vast dat de opkomst van de vredesbeweging een verschijnsel was dat duidde op de terugkeer naar de neutralistische traditie die

---

¹ Tom Duurland, *De Wereld Kwam Naar Woensdrecht* (Franeker 2018) 24-25.

² Remco van Diepen, *Hollanditis* (Amsterdam 2004) 202-204.

³ Paul Byrne, 'The Campaign for Nuclear Disarmament: The Resilience of a protest group' *Parliamentary affairs* 40:4 (1987) 517-535.

⁴ Walter Laqueur, 'Hollanditis: A New Stage in European Neutralism' *Commentary* 72:2 (1981) 19-26.

Nederland al honderden jaren gekend zou hebben. Een ontwikkeling die hij aanduidde als *hollanditis*. Met deze term wekte hij de indruk dat het Hollandse virus zich mogelijk zou verspreiden over Europa, wat een verzwakking van de NAVO zou betekenen. Deze term is na publicatie een eigen leven gaan leiden in zowel de media als het wetenschappelijk debat.

De stelling van Laqueur werd in 1983 bekritiseerd door de Amerikaanse politicoloog Richard C. Eichenberg. Hij toonde aan dat het maatschappelijk verzet tegen de kernwapens geen uniek Nederlands fenomeen was. Op basis van een vergelijking van opinieonderzoeken uit verschillende NAVO-landen toonde Eichenberg aan dat Nederland niet afweek van andere Europese landen. Bovendien was de steun voor de NAVO onder Nederlanders hoog, wat niet correspondeerde met de vermeende neutralistische traditie die volgens Laqueur Nederland typeerde. De afwachtende houding van de Nederlandse regering over het plaatsingsbesluit kwam volgens Eichenberg niet door *hollanditis*, maar door de angst voor escalatie van protesten en de verdeeldheid van regeringspartij CDA op dit onderwerp. Eichenberg kwalificeerde *hollanditis* dus als een mythe.⁵ De Nederlandse historicus Remco van Diepen rekende in 2004 ook af met *hollanditis* in zijn gelijknamige boek. Van Diepen stelde dat het Europees atoompacifisme geen Nederlands fenomeen kon zijn. Zijn verklaring voor de trage besluitvorming over de kruisvluchtwapens in Nederland zocht hij bij de verdeeldheid van de achterban van het CDA op dit onderwerp. In tegenstelling tot de Britse conservatieve regering onder leiding van Thatcher, die met haar absolute meerderheid in het parlement en relatieve eensgezindheid over dit onderwerp geen problemen met haar achterban ondervond.⁶ De Europese vredesbewegingen kenden ieder hun eigen voorgeschiedenis en konden dus niet voortgekomen zijn uit besmetting met *hollanditis*.⁷ Beide auteurs laten echter wel zien dat de West-Europese vredesbewegingen hun eigen karakter en strategieën hadden, een vergelijking zou deze unieke karakteristieken over het voetlicht kunnen brengen.

Vanuit de constatering dat de massale Europese vredesbeweging niet een specifiek uit Nederland afkomstig fenomeen was, lijkt het vruchtbaarder de Europese vredesbeweging als geheel te onderzoeken. Vanuit de politieke sociologie is de Europese vredesbeweging als geheel door verschillende wetenschappers onderzocht met behulp van de *Political Opportunity Structure* (POS). Deze theorie stelt dat de ontwikkeling en het succes van sociale bewegingen afhankelijk zijn van de politieke context waarin deze bewegingen tot stand komen. Sociale bewegingen zouden meer kans van slagen hebben in landen met een open politiek systeem en een sterke overlegcultuur dan in landen met een meer gesloten systeem waarbij de staat eerder de confrontatie opzoekt met dergelijke bewegingen.⁸

Er is al een groot aantal internationaal vergelijkende studies uitgevoerd op basis van deze theorievorming naar West-Europese vredesbewegingen. De Zwitserse socioloog Hanspeter Krisie toonde met een internationaal team van collega's in een vergelijking tussen de vredesbeweging tussen

---

⁵ Richard C. Eichenberg, 'The Myth of Hollanditis' *International Security* 8:2 (1983) 143-159

⁶ Remco van Diepen, *Hollanditis* (Amsterdam 2004) 366.

⁷ Ibidem 362-368.

⁸ David S. Meyer, 'Protest and Political Opportunity Structures' *Annual Review of Sociology* 30 (2004) 125-145.

Frankrijk, Duitsland, Nederland en Zwitserland aan dat de politieke configuratie en de aanwezigheid van linkse partijen in de regering van belang was bij de uitbouw en de mobilisatiekracht van de vredesbewegingen.⁹ De Duitse socioloog Josef Joffe vond een vergelijkbaar resultaat. Hij toonde aan dat het verbond met sociaaldemocraten de vredesbewegingen in Noord- en West-Europa zich door een alliantie met links grootschaliger konden mobiliseren.¹⁰ De Duitse sociale wetenschappers Dieter Fuchs en Dieter Rucht hebben Britse, Nederlandse, Italiaanse, Duitse en Franse protestbewegingen in de jaren tachtig met elkaar vergeleken op mobilisatiepotentieel en het voorkomen van tegenstanders van de bewegingen door middel van analyse van gegevens uit de Eurobarometer.¹¹ Uit hun analyse bleek dat de Britse vredesbeweging neigde richting naar wat zij een provocatieve beweging noemen. Daarentegen konden zij de Nederlandse beweging niet in een ideaaltype vatten.

De Nederlandse socioloog Bert Klandermans et al. hebben in een bundel genaamd *Peace Movements in Western Europe and the United States* de POS theorie meer holistisch toegepast op de vredesbewegingen in Nederland, België, West-Duitsland, de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk.¹² Op basis van vijf onderzoeken naar de genoemde landen maakt Klandermans in deze bundel een vergelijking tussen de vredesbewegingen en komt tot een aantal overeenkomsten en verschillen. Specifiek voor Nederland en het Verenigd Koninkrijk stelt hij dat het CND en IKV al een langere traditie van verzet tegen kernwapens hadden. Daardoor waren deze organisaties sterker georganiseerd en hadden ze een voorbeeldfunctie voor de ontwikkeling van vredesbewegingen in de andere onderzochte landen.¹³ Overigens wijst Klandermans niet op verschillen tussen de vredesbeweging in Nederland en het Verenigd Koninkrijk. Dit is opvallend omdat beide landen een zeer verschillende politieke cultuur kennen wat volgens de POS theorie zijn uitwerking zou hebben op de strategieën van beide vredesbewegingen. De onderzoeken naar de afzonderlijke landen waar deze conclusies uit voortkomen, zijn echter volledig individueel uitgevoerd door verschillende wetenschappers. Zij hebben hun onderzoek op verschillende manieren ingestoken. Dit maakt het moeilijker een sterke vergelijking te maken.

In bovenstaande vergelijkende onderzoeken zijn de Britse en Nederlandse vredesbewegingen bovendien niet specifiek met elkaar vergeleken, terwijl dit gezien de grote verschillen in politieke context een interessante invalshoek zou zijn. De POS benadering heeft wel duidelijke verschillen aan kunnen tonen tussen de Europese vredesbewegingen binnen hun politieke contexten. Het grootschalige kwantitatieve onderzoek van Rucht en Fuchs heeft geen duidelijke resultaten laten zien in de overeenkomsten en verschillen tussen Nederland en het Verenigd Koninkrijk. De sociologische

---

⁹ Hanspeter Krisie, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak en Marco G. Guigni, 'New Social Movements and political opportunity in Western Europe.' *European Journal of Political Research* 22 (1992) 219-244 aldaar 232.

¹⁰ Josef Joffe, 'Peace and Populism: Why the European Anti-Nuclear Movement Failed' *International Security* 11:4 (1987) 3-40.

¹¹ Dieter Fuchs en Dieter Rucht 'Support for new social movements in five Western European countries' *WZB Discussion Paper* (1992) 1-33.

¹² Bert Klandermans (red.), *Peace Movements in Western Europe and the United States* (London 1991).

¹³ *Ibidem*, 24-27.

benadering van Klandermans en zijn collega's biedt een gedetailleerdere vergelijking maar behandelt de vredesbeweging specifiek vanuit de sociologische concepten en heeft hierdoor minder oog voor chronologie en media-aandacht. Dit onderzoek maakt door middel van een kwalitatieve analyse van de media-aandacht van beide vredesbewegingen met behulp van de POS een gedetailleerde vergelijking waarmee de overeenkomsten en verschillen verklaard kunnen worden en daarmee ook de invloed van de politieke context op beide vredesbewegingen. Breder gezien is dit onderzoek een toevoeging aan de discussie over de invloed van POS op de strategieën van protestbewegingen in het algemeen.

Bronnen en methode

Krantenonderzoek staat aan de basis van een onderzoekstraditie naar proteststrategieën van sociale bewegingen.¹⁴ Om een beeld te krijgen van de gebruikte strategieën van de vredesbewegingen en mogelijk de impact hiervan binnen hun politieke context is er in dit onderzoek gebruik gemaakt van de berichtgeving over de vredesbeweging in Britse en Nederlandse kranten. Om zicht te krijgen op de belangrijkste protestacties is er gebruik gemaakt van nationale kranten. Aangezien kranten zelf een ideologische achtergrond hebben is er nagedacht over verschillende combinaties.¹⁵ De kranten moeten naast een relatief waardevrije berichtgeving ook een vergelijkbare achtergrond hebben om deze vergelijking uit te kunnen voeren. Daarom is er voor dit onderzoek gekozen voor twee liberale kwaliteitskranten die zich op de kruisrakettenkwesie betrekkelijk neutraal en objectief hebben opgesteld: *The Times* voor het Verenigd Koninkrijk en *NRC Handelsblad (NRC)* voor Nederland. Deze kranten zijn qua politieke kleur vergelijkbaar en hebben geen duidelijke kant gekozen in de kruisrakettenkwesie, in tegenstelling tot bijvoorbeeld *de Volkskrant* en *the Guardian*, die vanuit hun linkse signatuur overwegend positief schreven. Een confessionele krant als *Trouw* was geen optie aangezien er in de Britse context geen vergelijkbare krant bestond.

Gezien de grote omvang van dit bronnencorpus is er ook een selectie gemaakt van de te gebruiken artikelen in deze kranten. Dit is gedaan met behulp van de online krantenbanken *Delpher* voor de *NRC* en *Gale*, voor *The Times*. Deze krantenbanken bieden de mogelijkheid om door middel van trefwoorden relevante krantenberichtgeving te zoeken. Om zoveel mogelijk berichtgeving over de vredesbeweging uit deze databank te verkrijgen is er een selectie gemaakt van zoekwoorden. Voor Nederland zijn de volgende zoekwoorden gebruikt: Interkerkelijk Vredesberaad, IKV, vredesbeweging, Komitee Kruisraketten Nee, KKN en Pax Christi. Voor het Verenigd Koninkrijk: Campaign for Nuclear Disarmament, CND, peace movement en Greenham Common. Hieruit zijn rond de 350 krantenartikelen voor beide landen uit de databank geselecteerd op basis titel en de inleidende zinnen van het artikel. De

---

¹⁴ Jennifer Earl, Andrew Martin, John D. McCarthy en Sarah A. Soule, 'The Use of Newspaper Data in the Study of Collective Action' *Annual Review of Sociology* 30:65 (2004) 65-80 aldaar, 66-67.

¹⁵ Elisabeth S. Clemens en Martin D. Hughes 'Recovering Past Protest: Historical Research on Social Movements' in: Bert Klandermans en Suzanne Staggenborg (red.), *Methods of social movement research* (Minneapolis 2002) 201-230 aldaar, 205-209.

geselecteerde krantenartikelen zijn vervolgens beoordeeld op bruikbaarheid voor dit onderzoek en kwalitatief geanalyseerd.

De Amerikaanse politicologen McAdam, John D. McCarthy en Mayer N. Zald stellen dat de drie belangrijkste factoren voor analyse van de opkomst en ontwikkeling van sociale bewegingen aan de hand van POS de volgende zijn: (1) de structuur van *political opportunities* en de beperking waarmee een beweging te maken krijgt, (2) de beschikbare vormen van organisatie en (3) het collectieve proces van interpretatie, attributie en sociale constructie dat optreedt tussen *opportunity* en actie.¹⁶ De Amerikaanse socioloog David S. Meyer stelt in een artikel waarin hij de stand van het onderzoek rond de POS beschrijft dat de politieke mogelijkhedenstructuur van invloed is op de ontwikkeling van de volgende facetten van sociale bewegingen: mobilisatiekracht, formulering van standpunten, het aangaan van bondgenootschappen, de gebruikte strategieën en de invloed van de sociale beweging op de heersende instituties.¹⁷ De Amerikaanse sociale wetenschapper Charles Tilly heeft een theoretische benadering voor onderzoek naar proteststrategieën ontwikkeld, genaamd *repertoires of contention*.¹⁸ De *repertoires of contention* zijn specifieke instrumentaria van acties en strategieën van een sociale bewegingen in een specifieke context in ruimte en tijd. Dit actierepertoire wordt beïnvloed door de context waarin deze tot stand komt. Aangezien er verschillen in politieke context bestonden tussen Nederland en het Verenigd Koninkrijk zou dit van invloed kunnen zijn op het actierepertoire van de bewegingen. Deze sociaalwetenschappelijke benadering van protestbewegingen zal als basis dienen voor de historische analyse en vergelijkingen van de vredesbeweging in Nederland en het Verenigd Koninkrijk. De focus zal vanuit de onderzoeksvraag liggen op de gebruikte strategieën van de vredesbewegingen maar er is ook aandacht voor mobilisatiekracht, formulering van standpunten en het aangaan van bondgenootschappen omdat dit als een onderdeel van de strategie gezien kan worden.

Om een sterke historische vergelijking tot stand te brengen is er gebruik gemaakt van de aanbevelingen van de Duitse historicus Stefan Berger en de Italiaanse sociale wetenschapper Donatella Della Porta.¹⁹ Berger heeft aanbevelingen over het internationale karakter van de vergelijking vanuit een historisch oogpunt. Della Porta richt zich specifiek op het uitvoeren van een vergelijking tussen verschillende vredesbewegingen binnen hun politieke context vanuit een politicologisch oogpunt. Voor dit onderzoek is gekozen voor het Verenigd Koninkrijk en Nederland omdat beide landen in de jaren

---

¹⁶ Doug McAdam, John D. McCarthy en Mayer N. Zald, 'Introduction: Opportunities, mobilizing structures, and framing processes – toward a synthetic, comparative perspective on social movements' in: Peter Lange (red.) *Comparative Perspectives on Social Movements* (Cambridge 1996) 1-20.

¹⁷ David S. Meyer, 'Protest and Political Opportunity Structures' *Annual Review of Sociology* 30 (2004) 126; Donatella Della Porta en Mario Diani, *Social Movements. An Introduction* (Oxford 1999) 223.

¹⁸ Charles C. Tilly, *From mobilization to revolution* (Michigan 1977); Charles C. Tilly, 'Repertoires of contention in America and Great Britain, 1750-1830' in: M.E. Zald & J.D. McCarthy (red.) *The Dynamics of Social Movements* (1979) 126-155.

¹⁹ Stefan Berger, 'Comparative History' in: Stefan Berger, Heiko Feldner en Kevin Passmore (red.) *Writing History. Theory and Practice* (London 2003) 161-182; Donatella Della Porta, 'Comparative Politics and Social Movements' in: Bert Klandermans en Suzanne Staggenberg, *Methods of social movement research* (Minneapolis 2002) 286-313.

tachtig met exact dezelfde problematiek vanuit het internationale veld te maken kregen namelijk de beslissingen van de NAVO binnen de context van de Koude Oorlog. Bovendien worden ze door Klandermans een voortrekkersrol toegedicht binnen de Europese vredesbeweging.²⁰ Beide landen hebben echter een sterk verschillende politieke context en cultuur. In Nederland heerste een overlegcultuur en moesten er coalities gevormd worden. De overlegcultuur strekt zich verder dan de coalitievorming, zo wordt er ook aansluiting gezocht vanuit de politiek met maatschappelijke spelers om een breed draagvlak te creëren, het zogenaamde polderen. In het Verenigd Koninkrijk heerste er, mede door het tweepartijstelsel, een sterkere oppositionele cultuur die meer gericht is op conflict dan consensus. Maatschappelijke actoren kunnen hierdoor ook minder sterk doordringen tot de regering. De verwachting vanuit de beschreven theorievorming is dat deze zaken van invloed zijn op de strategiekeuze van de vredesbewegingen.

Teneinde deze overeenkomsten en verschillen te analyseren zal in ieder hoofdstuk een overzicht gegeven worden van de POS in beide landen in de desbetreffende periode op basis van de beschikbare literatuur. Vervolgens zal er door middel van een kwalitatieve analyse van de krantenberichtgeving expliciet gezocht worden naar hoe de vredesbewegingen hun strategieën hebben vormgegeven binnen deze mogelijkhedenstructuur die zij op dat moment hadden. Ieder hoofdstuk sluit af met een vergelijking van de strategieën vredesbewegingen in de onderzochte periode vanuit de eerder beschreven politieke mogelijkhedenstructuur.

---

²⁰ Bert Klandermans, 'The Peace Movement and Social Movement Theory', in: B. Klandermans (ed.), *Peace Movements in Western Europe and the United States* (London 1991) 24-27.

1. Heropleving 1979-1982

1.1 Politieke mogelijkhedenstructuur

Eind jaren zeventig kwam het moderniseringsdebat over kernwapens in West-Europa op gang. In Nederland kwam de discussie neer op de plaatsing van 48 kruisvluchtwapens. In het Verenigd Koninkrijk ging het moderniseringsdebat niet alleen over plaatsing van Amerikaanse kruisvluchtwapens, maar ook over vernieuwing van het Britse kernwapensysteem *Polaris* naar het modernere *Trident*.²¹

In het Verenigd Koninkrijk was er sprake van een verschuiving in het politieke landschap dat van 1976 tot 1979 gedomineerd werd door Labour onder leiding van minister-president James Callaghan. Na de verkiezingen van mei 1979 ontstond er een conservatieve meerderheid in het Lagerhuis wat leidde tot de vorming van een conservatief kabinet onder leiding van Margaret Thatcher dat beëdigd werd op 4 mei 1979. De standpunten van de conservatieven en de CND over uitbreiding van het nucleaire arsenaal stonden recht tegenover elkaar. Thatcher was voorstander van een krachtig defensiebeleid met uitbreiding van het nucleair arsenaal door de aankoop van het moderne wapensysteem *Trident*.²²

Toen Labour in 1979 haar toegang tot directe beïnvloeding van het beleid door de val van het kabinet van Callaghan verloor, ontstond binnen de partij discussie over het standpunt dat de partij moest innemen op het gebied van de kernwapens. Deze discussie leidde in 1981 mede tot de afsplitsing van de Social Democratic Party (SDP). Deze afsplitsing was mede het gevolg van onenigheid binnen de partij tussen leden die voor unilaterale ontwapening waren en de leden die voor multilaterale ontwapening waren. Het eerder genoemde onderzoek van Jozef Joffe toonde aan dat de positie van linkse partijen in de regering van cruciaal belang was voor de mogelijkheden van vredesbewegingen.²³ Het verdwijnen van Labour uit de regering zorgde dus voor een directe beperking van de mogelijkheden voor de vredesbeweging. Bovendien was links in het Verenigd Koninkrijk door deze afsplitsing verdeeld. Hierdoor kon er geen stevig tegenwicht geboden worden tegen de conservatieven. Deze splitsing van links verkleinde de mogelijkheden tot invloed in het defensiebeleid voor de vredesbeweging nog sterker.²⁴

In Nederland was de machtsconfiguratie door coalitievorming complexer. In de periode 1977-1981 was op basis van een coalitie van CDA en VVD het eerste kabinet-Van Agt aan de macht. De VVD was op het gebied van de kernwapens van begin af aan voorstander geweest van het NAVO-beleid. Het CDA had, als pas gefuseerde confessionele centrumpartij, een complexere verhouding tot dit onderwerp. Met name oud-ARP'ers bleken gevoelig voor het standpunt van unilaterale ontwapening.

---

²¹ Paul Byrne, *The Campaign for Nuclear Disarmament* (London 1988) 26-41.

²² Paul Byrne, 'CND: The second phase' in: Bert Klandermans (red.) *Peace movements in Western Europe and the United States* (London 1991) 71-74.

²³ Ibidem 72-73.

²⁴ Ibidem 74-75.

Deze gevoeligheid van een deel van de CDA-leden had met name zijn wortels in het christelijke waardepatroon waar de kernwapens niet goed inpasten. Door de verdeeldheid en de centrale positie van het CDA in de coalitie had deze partij een sleutelpositie in het kernwapendebat.²⁵

Het tweede kabinet-Van Agt, dat in 1981 aantrad bestond uit een coalitie van CDA, PvdA en D66. Binnen de PvdA heerste aanvankelijk ook enige verdeeldheid over het kernwapenbeleid. De linkervleugel van de partij sloot zich aan bij de standpunten van de vredesbeweging en koos dus volledige ontwapening van Nederland. De meer gematigde vleugel, waar het partijbestuur en partijleider Den Uyl onder viel, wilde een aantal kernwapentaken behouden. Op het verkiezingscongres van 1981 werd besloten dat PvdA in ieder geval tegen de komst van nieuwe kernwapens was en dat de kerntaken van Nederland in samenspraak met bondgenoten beperkt moesten worden. Het standpunt van de PvdA kwam op een verwerping van het NAVO-besluit van 1979 neer, wat deze kwestie een heikel punt maakte binnen het toch al instabiele kabinet-Van Agt II. In november 1981 liet het kabinet in een officiële verklaring weten dat het vast zou houden aan het Dubbelbesluit. De PvdA-ministers bleven zitten, schaarde zich hiermee achter het besluit en brak met haar eerder geformuleerde standpunten van de eigen partij.²⁶ De positie van een linkse partij in de coalitie zorgde echter wel voor mogelijkheden voor de vredesbeweging.

1.2 Analyse van *The Times*

In de periode 1979-1981 is een sterke stijging van het activisme in de vorm van demonstraties van de Britse vredesbewegingen vanuit de berichtgeving van *The Times* waarneembaar. Dit is opvallend aangezien CND secretaris Bruce Kent in april 1980 in een interview nog stelde dat de strategie van de campagne minder op demonstraties en marsen gericht zou zijn dan voorgaande campagnes van CND: *'I do not think demonstrations and marches are the major way to change public opinion. It is very important that the disarmament message is seen to come from normal moderate people and not from a crowd of cranks and partisan extremists on the left.'*²⁷ Teneinde deze imagooverandering te bereiken wilde Kent zich vooral gaan richten op het verkrijgen van steun binnen de kerken en vakbonden. Ondanks deze strategie van Kent vond in Londen in oktober 1980 de eerste massademonstratie plaats die 50.000 demonstranten naar het centrum van de stad trok. Volgens *The Times* was dit de grootste demonstratie van de CND sinds haar hoogtijdagen in de jaren zestig. In Trafalgar Square werd de menigte onder andere toegesproken door oud Labour staatssecretaris Tony Wedgwood Benn. Hij deed volgens het verslag in de krant een oproep tot meer demonstraties om de regering onder druk te zetten om een verandering van het defensiebeleid af te dwingen. *'We must win support on such a scale that any British Government will be forced by the pressure of public opinion to take note of what we are*

---

²⁵ Remco van Diepen, *Hollanditis* (Amsterdam 2004) 83-142.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ian Bradley, 'Many turn to CND as nuclear fear increases' *The Times* (24 april 1980).

*saying and change their policy.*²⁸ Wedgwood Ben formuleerde hier een strategie die niet correspondeert met de eerdergenoemde strategie van Kent, aangezien er wordt opgeroepen tot meer grotere protesten om de publieke opinie te beïnvloeden zodat de regering dit niet meer zou kunnen negeren. Overigens blijkt uit hetzelfde krantenartikel dat Kent zeer tevreden was met de demonstratie. Dit heeft mogelijk te maken met de veranderde politieke situatie door de conservatieve meerderheid in het Lagerhuis en het kabinet Thatcher. De vredesbeweging had niet langer toegang tot het beleid via het sympathiserende Labour en de conservatieven stonden vijandig tegenover de CND. Hierdoor lijkt het voordeliger om de publieke opinie te beïnvloeden via directere actievormen als een massademonstratie.

CND groeide in 1980 gestaag verder. Volgens *Times* journalist Ian Bradley werd de explosieve groei gevoed door de beslissing van kabinet Thatcher om *Polaris* te vervangen door *Trident*, de verkiezing van Ronald Reagan in de Verenigde Staten en de verkiezing van Michael Foot als leider van Labour.²⁹ Foot was in de jaren vijftig en zestig een prominente CND'er. Hoewel de banden met Labour voor de hand lagen wilde CND volgens Kent in een artikel in *The Times*, zich uit strategisch oogpunt niet profileren als een linkse beweging '*Governmentally, the Labour Party is our best hope, but history has told us not to put all our eggs into one political basket. I am determined that we should remain a broad based group.*'³⁰ Ook in dit interview benadrukt Kent zijn strategie om vooral te richten op groepen op basis van beroepsachtergrond naar model van de vakbonden. Dit standpunt van Kent is te relateren aan de politieke mogelijkheden van CND op dit moment aangezien Labour geen directe invloed had op het overheidsbeleid. De meer lokaalgerichte strategie van Kent heeft in 1981 als resultaat dat in twee jaar het aantal lokale groepen is gestegen van 30 tot 1000.³¹ Vanuit mobilisatie oogpunt lijkt deze strategie op het eerste gezicht sterk. De organisatie maakte hiervoor immers gebruik van reeds bestaande structuren, zoals beroepsgroepen. Het eerder genoemde onderzoek van Klandermans et. al liet echter ook zien dat vredesbewegingen te kampen hadden met verdeeldheid wat de organisatie en coördinatie van haar acties moeilijk maakte.³² Op basis van de berichtgeving in *The Times* lijkt er in deze periode van opbouw nog sprake te zijn geweest van eensgezindheid binnen de CND.

Aangezien de explosieve heropleving van de CND mede de veroorzaakt was door de aanschaf van *Trident*, en daarmee een gevolg van het regeringsbeleid, kon een reactie vanuit kabinet-Thatcher niet uitblijven. Eind 1980 berichtte *The Times* het volgende: '*government is preparing to repel a renewed assault on its nuclear defence strategy.*'³³ Kabinet-Thatcher begon aan een campagne waarin het nucleaire beleid uitgelegd zou worden en de standpunten van CND bestreden zouden worden. Bijvoorbeeld in april 1981 toen er een officieel document werd gepubliceerd vanuit het Ministerie van

---

²⁸ John Witherow, '50.000 rally against the bomb' (27 oktober 1980).

²⁹ Ian Bradley, 'CND in better shape because of Tory nuclear decision' *The Times* (14 november 1980).

³⁰ Ibidem.

³¹ 'Support grows for nuclear marchers' *The Times* (26 oktober 1981).

³² Bert Klandermans, 'The peace movement and social movement theory' In: Bert Klandermans (red.), *Peace Movements in Western Europe and the United States* (London 1991 24-27).

³³ Peter Evans, 'Government is preparing to repel a renewed assault in its nuclear defence strategy' *The Times* (22 december 1980).

Defensie, waarin de standpunten van CND actief en expliciet werden bestreden. Het doel achter dit essay was volgens staatssecretaris Nott van Defensie het volgende: *'To reassure young people naturally worried about the darkening scene that a nuclear armed Britain could help prevent the war.'*³⁴ Kent van de CND reageerde dat hij vereerd was met de aandacht van het ministerie voor de CND. Een ander voorbeeld van deze campagne is de volgende reactie van staatssecretaris van Defensie Francis Pym: *'To deprive ourselves of our nuclear shield, as the CND and others wish, would remove not only our shield against nuclear attack, but also a vital option in countering the Soviets' massive superiority in conventional weapons.'*³⁵ Zij die het unilaterale ontwapeningsstandpunt uitdroegen zouden geleid worden door *'ignorance or wilful blindness.'*³⁶ Uit deze artikelen wordt de strategie van de Britse regering duidelijk ten aanzien van de heropleving van de CND. Enerzijds probeerde zij de argumenten van CND inhoudelijk te weerleggen, anderzijds werd de CND afgedaan als een groep onwetende linkse roepoeters. Dit was nu net het imago wat de CND wilde bestrijden. De Britse socioloog Byrne liet echter ook zien dat de kritiek van de conservatieven er voor zorgden dat de CND-campagne aandacht kreeg en zelfs meer steun kreeg van burgers die de conservatieve regering liever zagen verdwijnen.³⁷ Hierdoor had de actieve poging om de ruimte voor protest te beperken een tegenovergesteld effect.

Ondanks de bewuste strategie van Kent om minder aan te sturen op protesten wordt er door anderen binnen de beweging juist opgeroepen tot protest. Zo publiceerde historicus en prominent CND-lid E.P. Thompson in 1980 een boekje getiteld *Protest and Survive*. De titel van dit boekje is een satirische verwijzing naar de door de overheid gepubliceerde pamfletten voor burgerveiligheid, *Protect and Survive*. In dit boekje riep Thompson duidelijk op tot meer protest en acties: *'It would be nicer to have a quiet life. But they are not going to let us have that. If we wish to survive we must protest.'*³⁸ Deze oproep werd ook opgepikt door politici, waaronder Labour-parlementslid Eric Heffer, die in *The Times* een oproep deed tot meer internationaal protest tegen de beslissingen van zowel de NAVO als het Warschaupact.³⁹ Hier lijkt ondanks de voornemens van Kent toch een zekere verharding van het actierepertoire plaats te vinden, die vervolgens ook door Labour-politici werd omarmd. Mogelijk is dit mede te verklaren door de tegencampagne van de conservatieven. De actieve inmenging van Labour ging echter tegen het voornemen van Kent in om de beweging zo breed mogelijk te houden. Daarnaast was het aanhaken op de campagne door Labour koren op de molen van de tegencampagne van de conservatieven die probeerden de CND af te doen als een exclusief linkse groepering. De vredesbeweging werd in dit opzicht een speelbal van het tweepartijstelsel. Het politieke midden

---

³⁴ Peter Hennessy, 'White Paper reply to CND' *The Times* (24 april 1981).

³⁵ 'Pym warning on nuclear disarmament' *The Times* (27 december 1980).

³⁶ Ibidem.

³⁷ Paul Byrne, 'CND: The second phase' in: Bert Klandermans (red.) *Peace movements in Western Europe and the United States* (London 1991) 67-92 aldaar 72.

³⁸ E.P. Thompson, *Protest and Survive* (London 1980).

³⁹ Eric Heffer, 'protesting: the only way to survive' *The Times* (5 mei 1980).

houden bleek zeer lastig aangezien Labour de beweging omarmde en de conservatieven de beweging afstootte.

Aan de oproepen tot protest werd in 1981 groots gehoor gegeven. In London kwamen op 25 oktober tijdens deze vredesdemonstratie kwamen tussen de 100.000 en 250.000 vredesdemonstranten bijeen.⁴⁰ Op deze demonstratie sprak een aantal Labour politici, waarvan Labour leider Michael Foot de meest prominente was. De tegencampagne van de conservatieven ging na deze demonstratie onverminderd door. Hogerhuislid graaf Kimberley beschuldigde de CND van banden met de Sovjet-Unie. Zo stelde hij dat ‘*the CND [...] one of the Kremlin’s most useful and potent weapons [was]*’.⁴¹ Hij stelde dat de CND banden had met de KGB die via de vredesbeweging het unilaterale standpunt in het Verenigd Koninkrijk wilde verspreiden teneinde de NAVO te verzwakken. Eind 1981 is er dus sprake van verharding vanuit zowel de vredesbeweging als de conservatieven, ondanks de strategie van Kent om te breken met het activistische verleden van CND.

1.3 Analyse van *NRC Handelsblad*

In Nederland concentreerden de demonstraties zich aanvankelijk op de militaire vliegbases Volkel en Soesterberg vanwege van de kernwapens die daar al opgeslagen lagen. Het IKV ging zich gedurende de jaren zeventig steeds meer richten op de kernwapendiscussie en ontpopte zich tot leidende organisatie binnen de vredesbeweging. In deze periode was er sprake van twee grote massademonstraties in Nederland. In november 1979, in de aanloop naar het Dubbelbesluit, vond er een demonstratie met 20.000 betogers plaats in Utrecht met als inzet ‘geen nieuwe kernwapens in Europa, onderhandelen ja, moderniseren nee’.⁴² Het IKV richtte zich in deze periode vooral op publiekseducatie en lokale organisatie van de beweging.⁴³ In 1981 werd er wel weer een enorme massademonstratie georganiseerd in Amsterdam die in totaal meer dan 400.000 vredesdemonstranten naar de hoofdstad trok. De keuze voor een massademonstratie had als doel de regering in te laten zien dat een groot deel van de bevolking tegen de komst van de kruisvluchtwapens was.

Zoals in het overzicht van de politieke mogelijkheden al naar voren kwam lagen de beste kansen tot invloed op het regeringsbeleid voor de vredesbeweging bij het CDA. Het secretariaat van het IKV benaderde CDA-kamerleden die twijfelden, onder het motto: ‘CDA-dissidenten worden niet geboren, maar gemaakt.’⁴⁴ De verwachting was dat CDA-kamerleden gevoeliger zouden zijn voor druk van een christelijke organisatie als het IKV. De uitspraak van CDA-kamerlid Jan Houweling dat de plaatsing van kernwapens onverenigbaar zou zijn met de christelijke waarden van de partij, aangezien de mens daarmee ‘over de grens gaat van de door God gegeven macht gaat’ illustreert dit treffend.⁴⁵ De

---

⁴⁰ ‘Protests grow in CND campaign’ *The Times* (26 oktober 1981).

⁴¹ ‘CND accused of being Kremlin weapon’ *The Times* (26 november 1981)

⁴² ‘Den Uyl: Stop met automatisme wapenwedloop’ *NRC* (26 november 1979).

⁴³ Philip Everts en Guido Walraven, *In actie voor een vredesklimaat* (Amersfoort 1987).

⁴⁴ Ibidem 46.

⁴⁵ Remco van Diepen, *Hollanditis* (Amsterdam 2004) 121.

voorlopige standpuntbepaling was dat het CDA vóór modernisering van het kernwapenarsenaal zou zijn. Volgens *NRC* vond oud-fractievoorzitter van de ARP, Willem Aantjes, dat het CDA hiermee ter wille van de eensgezindheid van de partij haar geweten had opgerekt.⁴⁶ Deze uitlating van Aantjes illustreert de houding van oud-ARP'ers in de partij.

De lobbyactiviteiten van het IKV hebben in 1979 mogelijk effect gehad op de draai van tien CDA-dissidenten in de Tweede Kamer. In december 1979 werd er door het voor stemmen van tien CDA-kamerleden een motie aangenomen waarin het parlement zich uitsprak tegen plaatsing van kernwapens in Nederland. Dit was voorafgaande aan een NAVO-beraad waardoor het kabinet dit mee moest nemen. Uiteindelijk had het kabinet slechts uitstel voor plaatsing gevraagd tot eind 1981 waarmee de motie slechts ten dele was uitgevoerd. Hierdoor ontstond er een kabinetscrisis. Ditmaal stemden de CDA-dissidenten echter tegen de motie waardoor de onenigheid binnen het CDA over dit onderwerp tijdelijk tot een einde kwam.⁴⁷ De CDA-dissidenten gaven zelf aan dat Van Agt voldoende had bereikt met uitstel en dat een val van het kabinet de Europese ontwapening ook niet dichterbij kon brengen. Of de verdeeldheid direct het gevolg was van de lobbyactiviteiten van het IKV is vanuit de berichtgeving in de *NRC* niet met zekerheid te zeggen maar het heeft er wel de schijn van. Historicus van Diepen durfde deze stelling wel aan. Hij stelde dat de IKV lobby succesvol was bij de dissidenten.⁴⁸ De lobbystrategie van het IKV is een logische keuze binnen de Nederlandse overlegcultuur en lijkt daarnaast dus ook een sterke strategie te zijn geweest.

Begin 1980 lijkt er nog een resultaat zichtbaar van de lobbyactiviteiten van het IKV in een advies van een commissie onder leiding van A.M. Donner die zich over de kernbewapening gebogen had. *NRC* columnist J.M. Bik hernoemde deze opdracht schertsend 'help ondanks alle verschillen van opvatting de eenheid te herstellen.'⁴⁹ Begin 1981 werd het rapport gepubliceerd. In de *NRC* werd de kern van dit rapport als volgt beschreven:

'Het CDA dient zich in zijn nieuwe verkiezingsprogramma niet uit te spreken voor het verlaten van de Navo. Ook moet niet worden gekozen voor algehele afschaffing dan wel eenzijdige beperking van Nederlandse kernwapentaken in het bondgenootschap. Oproepen als van het IKV, de Hervormde Synode of Pax Christi die wel in die richting gaan houden onvoldoende rekening met de destabiliserende gevolgen daarvan voor de internationale verhoudingen en Nederlands verlies van invloed op wapenbeheersingsbesprekingen.'⁵⁰

In dit advies werd het atoompacifisme van de vredesbeweging afgewezen. Uiteindelijk kwam in het verkiezingsprogramma dat het CDA de besluitvorming over de plaatsing van kernwapens *in* overleg met

---

⁴⁶ 'Aantjes: Kernwapens heel wat anders dan dum-dumkogels' *NRC* (24 november 1979).

⁴⁷ 'Kabinet blijft overeind door eenheid CDA' *NRC* (20 december 1979).

⁴⁸ Remco van Diepen, *Hollanditis* (Amsterdam 2004) 121.

⁴⁹ J.M. Bik 'CDA-rapport: als koude douche' *NRC* (10 januari 1981).

⁵⁰ 'Rapport CDA: geen eenzijdige beperking kerntaken in Navo' *NRC* (6 januari 1981).

bondgenoten wilde beslissen, waar eerst *na* overleg het voornemen was. Het *in* overleg beslissen betekende minder autonome beslissingsruimte voor Nederland en dus een keuze tegen de wil van de atoompacifisten van het CDA in. Wel werd in het programma opgenomen dat het atoompacifisme ‘een legitiem standpunt binnen de partij’ was.⁵¹ Dit besluit van het CDA-bestuur kan gezien worden als een compromis tussen de dissidenten en de partij, waarin de dissidenten toch aan het kortste eind hebben getrokken. Wat de conclusies van dit rapport laten zien is dat de standpunten van de vredesbeweging wel mee werden genomen in het onderzoek wat kan wijzen op succesvolle lobbyactiviteiten van de organisatie. Het atoompacifisme werd immers als ‘legitiem standpunt binnen de partij’ opgenomen. Het CDA-bestuur accommodeerde zich dus in het verkiezingsprogramma aan de opkomst van de vredesbeweging. De lobbystrategie lijkt op basis van het bovenstaande een aantal keer succesvol te zijn geweest. De politieke mogelijkheden die de Nederlandse overlegcultuur bood verklaart de keuze voor en het succes van deze strategie.

Tijdens de aanloop naar de demonstratie in Amsterdam deed het IKV opnieuw een poging om het CDA te beïnvloeden. Het CDA wilde het partijstandpunt duidelijk maken op de demonstratie. Het IKV stelde echter als voorwaarde dat alle sprekers de eis, dat de regering terug moest komen op haar besluit tot plaatsing van nieuwe kernwapens in Nederland en West-Europa, moest onderschrijven. Er was sprake van discussie binnen het CDA-bestuur of de partij een afgevaardigde naar de demonstratie zou sturen. CDA-kamerleden en bewindspersonen werden door het bestuur uitgesloten, omdat deze aan het coalitieakkoord gebonden waren.⁵² Uiteindelijk heeft het CDA-bestuur besloten dat er geen leden op de demonstratie mochten spreken. Hier heeft de vredesbeweging en in het bijzonder het IKV een kans laten liggen om het CDA aan boord te krijgen bij haar campagne. De reden van de houding van het IKV was dat er geen concessies gedaan mochten worden op de standpunten van de campagne.

In september 1981, een maand voor de massademonstratie in Amsterdam, werd het tweede kabinet-Van Agt beëdigd waarmee de PvdA in de coalitie kwam. In het verkiezingscongres had de partij nog een kritische houding afgesproken tegenover de kernbewapening.⁵³ Dit zorgde na de demonstratie van 1981 voor spanning binnen de coalitie. Daarnaast had het kabinet dezelfde maand aangegeven vast te houden aan het Dubbelbesluit. Een dag na de massademonstratie van 1981 kopte de *NRC*: ‘vd Berg dreigt met crisis om vredesbeleid.’⁵⁴ PvdA-voorzitter Max van den Berg stelde dat de vredespolitiek van de vredesbeweging uitgevoerd moest worden ‘desnoods op straffe van de val van het kabinet.’⁵⁵ Van den Berg benoemde ook expliciet dat deze uitspraak een gevolg was van de demonstratie. Een duidelijke beïnvloeding van de vredesbeweging op politieke actoren dus. Tot de val van het kabinet kwam het echter nog niet. Als reactie hierop beloofde Van Agt ‘nieuwe initiatieven’ op het gebied van de kernwapens. Deze, overigens niet waargemaakte, belofte kon ervoor zorgen dat de gemoederen onder

---

⁵¹ ‘Compromis van CDA-bestuur over kernwapens’ *NRC* (21 januari 1981).

⁵² ‘Kamerlid noch voorzitter CDA bij vredesbetoging’ *NRC* (11 november 1981).

⁵³ ‘PvdA gaat beweging tegen kruisraketten snel op gang brengen’ *NRC* (2 maart 1981).

⁵⁴ ‘vd Berg dreigt met crisis om vredesbeleid’ *NRC* (23 november 1981).

⁵⁵ *Ibidem*.

de vredesbeweging sympathiserende burgers enigszins kon bedaren. Van Agt sprak wel zijn sympathie uit voor de demonstranten, maar hij onderschreef het standpunt van unilaterale ontwapening niet. Ondanks dat de PvdA in de kamer leek te sympathiseren met de vredesbeweging bleef het standpunt van de partij relatief onduidelijk gedurende haar deelname aan het kabinet-Van Agt II. Hiermee bleef de deur voor de vredesbeweging tijdens de regeerperiode van kabinet-Van Agt II vooralsnog gesloten.

De enorme massademonstratie in Amsterdam leidde tot grote aandacht in de media. De vredesbeweging werd steeds meer als serieuze politieke speler beschouwd. Deze positie werd door IKV secretaris Mient Jan Faber ook gesignaleerd. Hij stelde dat ‘het IKV (...) een serieuze gesprekspartner van de politiek’ was geworden.⁵⁶ De leider van het IKV gaf in een interview in *NRC* aan dat hij veel mogelijkheden voor de vredesbeweging zag om zich in het politieke debat te roeren en mogelijk invloed uit te oefenen. Tegelijkertijd wilde Faber afstand bewaren tot de politieke partijen ‘want zo’n actie zet je op ten overstaan van de politiek, als beslissend zetje in de besluitvorming.’⁵⁷ Het IKV wilde de afstand tot de politiek bewaren en tegelijk als gelijke gesprekspartner haar invloed uitoefenen. Met andere woorden, hij wilde voorkomen dat de vredesbeweging een verlengstuk van de politieke partijen zou worden.

1.4 Deelconclusie

Beide vredesbewegingen hebben in de periode 1979-1981 een sterke groei doorgemaakt. De groei ging gepaard met een stijging in het activisme van de beide bewegingen. Toch hielden de bewegingen er verschillende strategieën op na. Opvallend genoeg lijken het IKV en CND aanvankelijk niet te geloven in de beïnvloeding van de publieke opinie door middel van grootschalige protesten. Zo richtte het IKV zich aanvankelijk op educatieve activiteiten en wilde het CND afstand nemen van haar activistische verleden van de jaren vijftig en zestig. De gemoederen liepen echter dermate hoog op dat er toch voor het beproefde middel van demonstratie werd gekozen.

Als voortrekkers van de vredesbeweging moesten het IKV en CND zich verhouden tot deze explosieve groei. Beide kozen voor een op lokale kernen gerichte organisatiestructuur. Het CND vormde deze lokale kernen vanuit regionale eenheden of sociale groepen. Voorbeelden hiervan zijn *Christian CND*, *Labour CND*, *Scottish CND*, maar ook afdelingen op basis van beroepsgroep. Deze lokale kernen kenden een hoge mate van autonomie. Het IKV organiseerde zich, als oecumenische organisatie, specifiek vanuit de kerken. Deze organisatiestructuur zorgde weliswaar voor een sterke groei en verspreiding van de beweging, maar dit maakte de beweging ook moeilijk te controleren en te coördineren. Hier kozen de bewegingen dus een vergelijkbare strategie, maar vanuit een verschillende achtergrond. Het IKV was een product van de samenwerking van verschillende christelijke gezindten. Binnen deze samenwerking wilde men zich bezighouden met vraagstukken over vrede.⁵⁸ Het CND was

---

⁵⁶ ‘Zelfbewust IKV houdt afstand tot officiële politiek’ *NRC* (9 december 1981).

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Philip Everts en Guido Walraven, *In actie voor een vredesklimaat* (Amersfoort 1987) 20-22.

daarentegen al in de late jaren vijftig ontstaan vanuit specifiek het protest tegen kernwapens.⁵⁹ Zoals de uitspraken van Kent aan het begin van dit hoofdstuk al lieten zien kende de organisatie een geschiedenis van protest en directe actievormen. Nederland ontzuilde vanaf de jaren zestig, maar veel confessionele organisaties waren nog steeds aanwezig. Het IKV was, overigens net als het CDA, een product van confessionele samenwerking. Dit betekende dat er ook invloed van de kerken aanwezig was, waar het CND minder rekening mee hoefde te houden. Het Verenigd Koninkrijk kent mede door haar tweepartijstelsel en sterke oppositionele politiek een rijkere protestcultuur dan Nederland, waar vanuit de achtergrond van het CND valt te verklaren. De bewegingen hadden zich dus tot een verschillende achtergrond te verhouden wat ook zijn weerslag heeft op de strategiekeuze, zoals het model van organisatie dat werd gekozen en de groep waar de organisaties zich aanvankelijk op gingen richten.

Wat betreft de politieke mogelijkheden voor beide bewegingen waren er in deze beginperiode vooral verschillen. In de Britse context wordt de directe toegang tot beïnvloeding van het beleid weggenomen door de komst van kabinet-Thatcher, dat diametraal tegenover de beweging stond. In Nederland ontstonden er door een kabinetwisseling juist meer mogelijkheden. Vooral door de komst van de PvdA en D66 in de regeringscoalitie. Daarnaast waren de politieke tegenstanders van de vredesbeweging minder fel tegen de beweging gekant dan in de Britse context waar de regering een tegencampagne begon. Hierdoor was er voor de IKV meer ruimte om strategisch te lobbyen dan dit voor de CND het geval was. Deze strategiekeuzes zijn in het licht van de politieke context logische voortvloeijsels. De overlegcultuur geeft lobbymogelijkheden en de dualistische structuur geeft meer aanleiding tot het zoeken confrontatie.

Daarnaast had het IKV had meer mogelijkheden om verdeeldheid te zaaien binnen de politieke elite door de verdeeldheid van de PvdA en vooral ook het CDA. De PvdA leek als linkse partij een logische bondgenoot, maar weifelde enigszins in deze periode, waarschijnlijk door haar positie in het kabinet met de CDA. Bij het CDA was de meeste winst te behalen door haar sleutelpositie en de confessionele achtergrond. De CND had veel minder opties en zaaide in deze periode vooral verdeeldheid binnen Labour, wat uiteindelijk mede heeft geleid tot de splitsing van de partij en de oprichting van de Social Democratic Party wat vervolgens zorgde voor een verkleining van de mogelijkheden voor de vredesbeweging door een verzwakking van haar sterkste bondgenoot.

Zowel het IKV als de CND wilde een gepaste afstand houden tot de partijen om zich zo breed mogelijk te kunnen presenteren. CND had door haar verleden sterke banden met Labour en kon eigenlijk geen afstand bewaren. Bovendien was Labour verzwakt waardoor het verstandiger was om de beweging zo breed mogelijk te presenteren om invloed binnen de conservatieven mogelijk te maken. Het IKV was succesvoller in het bewaren van de afstand, maar kreeg hierdoor sleutelpartij CDA niet mee in een

---

⁵⁹ John Mattausch, 'CND: the first phase, 1958 to 1967' in: Bert Klandermans (red.), *Peace Movements in Western Europe and the United States* (London 1991) 53-61.

demonstratie terwijl hier wel een kans voor was. Het lijkt er dus op dat de strategieën van beide bewegingen binnen hun context logisch, maar positieve resultaten konden niet verzilverd worden.

Het IKV ontwikkelde zich als onafhankelijke speler die met gepaste afstand van de partijen wilde onderhandelen. Uiteraard waren er wel sympathiserende partijen, maar van echte banden was minder sprake. Dit blijkt onder andere ook uit het besluit om het CDA niet te laten spreken op de massademonstratie in Amsterdam, omdat zij de doelen van de demonstratie niet onderschreven. Ook het optreden van het IKV in de media wijst in deze richting. CND probeerde ook een neutrale positie binnen het politieke spectrum in te nemen. Dit voornemen werd echter tegengewerkt door de tegencampagne van de conservatieven en de sterke banden die CND onderhield met Labour. In de kranten wordt hierop gewezen door vooral aandacht te hebben voor de sprekers van de Labour tijdens de demonstraties. De linkse signatuur bleef dus aan het CND kleven, terwijl het IKV zich relatief neutraal kon opstellen tegenover de politiek. Dit was ook een gevolg van de politieke structuren. Het CND bestreed immers de conservatieven. Het bleek dus al onvermijdelijk om bij Labour terecht te komen. Het IKV kon met meerdere partijen onderhandelen. De banden met links waren gezien dit onderwerp logisch, maar door de gedeelde confessionele achtergrond met het CDA kon het IKV ook een breder politieke centrum aanspreken.

2. Confrontatie 1982-1985

2.1 Politieke mogelijkhedenstructuur

In de periode 1982-1985 werd er door de Britse en Nederlandse regeringen verder gewerkt aan de modernisering en plaatsing van het kernwapenarsenaal. Zo ging kabinet-Thatcher over tot plaatsing van kruisvluchtwapens op RAF Molesworth en RAF Greenham Common. In Nederland besloot kabinet-Lubbers in 1983 dat de 48 Amerikaanse kruisvluchtwapens voor Nederland op vliegbasis Woensdrecht geplaatst zouden worden. Deze beslissingen zorgden opnieuw voor grootschalige protesten en politieke activiteiten van de vredesbeweging. Daarnaast vonden er in beide landen verkiezingen plaats en waren er veranderingen in de standpunten van partijen die de politieke mogelijkheden voor de vredesbeweging hebben beïnvloed.

In de vorige periode was de Britse vredesbeweging erin geslaagd om het defensiebeleid hoog op de politieke agenda te krijgen. Uit onderzoek van de Britse politicoloog Ivor Crewe destijds bleek dat tijdens de verkiezingen van 1983 het defensiebeleid na werkloosheid het belangrijkste onderwerp was voor het electoraat. Een duidelijke kans voor de vredesbeweging dus. Steun voor unilaterale ontwapening bleef echter achter en daalde zelfs van 33 procent in 1981 naar 16 procent tijdens de verkiezingen van 1983. Zelfs onder Labour stemmers was het ontwapeningstandpunt impopulair, slechts een derde steunde de unilaterale ontwapening.⁶⁰

Tijdens de Britse verkiezingen van 1983 boekten de conservatieven na een roerige periode toch grote winst. De verkiezingen werden met een ruime meerderheid gewonnen waardoor Thatcher en de conservatieven aan konden blijven. Voor Labour waren deze verkiezingen een regelrechte ramp. De problemen voor Labour ontstonden door de strijd op links met de SDP, die een alliantie met de Liberal party was aangegaan. Dit ging vooral ten kosten van Labour, aangezien veel Labour stemmers naar de SDP waren overgestapt.⁶¹

Twijfel en ambiguïteit kenmerkten de houding van Labour inzake het defensiebeleid in deze periode. Vanaf 1982 koos de partij voor unilaterale ontwapening van het Verenigd Koninkrijk. In de campagne van 1983 werd het ook een van de speerpunten van de partij. Het meest controversiële standpunt van de partij was de verwijdering van Britse en Amerikaanse bases met kernwapens van het grondgebied, de partij wilde het gehele grondgebied kernwapenvrij hebben binnen vijf jaar. Aan de andere kant stelde de partij dat ze het Britse kernwapenarsenaal mee wilde nemen als pressiemiddel in de onderhandelingen met de Sovjet-Unie. Pas in 1984 kwam er enige duidelijkheid in de standpuntbepaling van Labour op het gebied van de kernwapens. Onder leiding van Neill Kinnock, werd het standpunt van de partij als volgt: unilateraal ontwapenen inclusief verwijdering van nucleaire bases, maar wel lid van de NAVO blijven. We zien in deze periode dus een verschuiving van Labour in de

---

⁶⁰ Ivor Crewe, 'Britain: Two and a Half Cheers for the Atlantic Alliance' in: Gregory Flynn en Hans Rattinger (red.), *The Public and Atlantic Defence*, (London 1985).

⁶¹ Hugh Berrington, 'The British General Elections of 1983' *Electoral Studies* 2:3 (1983) 263-269.

richting van de standpunten van de vredesbeweging.⁶² Labour werd een officiële bondgenoot van de vredesbeweging. De partij kreeg echter geen invloed in het defensiebeleid door de overtuigende winst van de conservatieven.

In Nederland ontwikkelden de politieke mogelijkheden voor de vredesbeweging zich ook niet positief voor de vredesbeweging. In mei 1982 viel het tweede kabinet-Van Agt door onenigheid tussen PvdA en CDA. Tot de verkiezingen in september 1982 zouden CDA en D66 doorgaan als rompkabinet-Van Agt III om de vervroegde verkiezingen voor te bereiden.⁶³ De val van het kabinet betekende voor de vredesbeweging tegelijk een kans en een tegenvaller. Het vertrek van de PvdA was een tegenvaller voor de vredesbeweging aangezien de linkse partijen doorgaans een bondgenoot van de vredesbeweging waren. Aan de andere kant betekende een rompkabinet dat er geen nieuwe besluiten over kernwapens genomen zouden worden aangezien Van Agt III alleen de verkiezingen voorbereidde. Bovendien was de PvdA nu niet langer gebonden aan het CDA binnen de regeringscoalitie en kon de partij de vredesbeweging openlijk steunen. Het PvdA standpunt kwam na haar vertrek neer op een volledige afwijzing van de plaatsing van kruisvluchtwapens op Nederlands grondgebied. Daarnaast kon de vredesbeweging in de aanloop naar de verkiezingen zich gaan richten op de stem van de burger om een positieve verkiezingsuitslag te bewerkstelligen.

De grote winnaar van de verkiezingen van september 1982 was de VVD onder leiding van Ed Nijpels, die tien zetels groeide ten opzichte van de vorige verkiezingen. De PvdA werd de grootste partij en bleef voor de vredesbeweging een mogelijke sterke bondgenoot in het parlement. De formatie leidde tot het centrumrechtse kabinet Lubbers I. Hiermee leek het lot van de kruisrakettenkwesie bezegeld. De VVD was voor een zo snel mogelijke plaatsing, en het CDA was ondanks interne verdeeldheid overwegend voorstander. Voor de vredesbeweging werd de toegang tot het regeringsbeleid in Den Haag dus aanzienlijk kleiner door deze verkiezingsuitslag en het hieruit voortgekomen kabinet. De enige mogelijkheid kwam opnieuw neer op de verdeeldheid van het CDA.⁶⁴

Lubbers worstelde met de atoompacifisten in zijn eigen partij en coalitiegenoot VVD die zo snel mogelijk tot plaatsing over wilde gaan. Om tot een compromis te komen werden er twee commissies benoemd die zouden werken aan voorstellen, de zogenaamde 'varianten'. In mei 1984 deed premier Lubbers een poging om de zogenaamde crisisvariant te forceren, hierbij zou Nederland alleen overgaan tot plaatsing wanneer er een hoge dreiging van een kernoorlog was, de VVD ging echter niet akkoord. Op 1 juni 1984 moest het kabinet uiteindelijk een beslissing nemen. Het 1 juni-besluit kwam erop neer dat de beslissing over het al dan niet plaatsen van de kruisvluchtwapens met anderhalf jaar uitgesteld zou worden. Dat de discussie in Nederland nog voortwoedde en er nog geen kruisvluchtwapens geplaatst waren betekende dat er kansen waren voor de vredesbeweging om de besluitvorming te beïnvloeden.

---

⁶² Paul Byrne, 'CND: The second phase' in: Bert Klandermans (red.) *Peace movements in Western Europe and the United States* (London 1991) 71-74.

⁶³ Remco van Diepen, *Hollanditis* (Amsterdam 2004) 196-198.

⁶⁴ Remco van Diepen, *Hollanditis* (Amsterdam 2004) 196-206.

2.2 Analyse van *The Times*

Op het congres van de CND in november 1982 werd er met grote meerderheid gekozen voor een strategie van *non violent direct action* (NVDA). Dat wil zeggen voor uiteenlopende vormen burgerlijke ongehoorzaamheid zoals blokkades rond de militaire bases tot het niet betalen van belastingen. Hiermee werd er duidelijk afstand gedaan van de aanvankelijke strategie die Kent in 1980 te berde bracht in *The Times*, waarmee hij juist afstand wilde doen van dergelijke, meer radicale, vormen van protest. Deze beslissing laat een verharding van het actierepertoire zien, die logisch volgt uit de gesloten politieke mogelijkheden voor de beweging. Een reactie van een CND-woordvoerder in *The Times* lijkt te wijzen op een zekere machteloosheid als verklaring voor de keuze voor deze vormen van protest. Zo stelde zij dat ze er niet van was overtuigd dat NVDA de uitbreiding van het kernwapenarsenaal kon stoppen, maar dat het wel het proces kon vertragen en van invloed kon zijn op het politieke klimaat.⁶⁵ Het CND-congres koos toch voor NVDA om het proces te vertragen, wat het hoogst haalbare lijkt met deze strategie. Daarnaast bevat het een directe verwijzing naar het politieke klimaat waarin de organisatie de aandacht probeerde te vestigen op unilaterale ontwapening. De directe actievormen zorgden regelmatig voor media-aandacht waarmee CND haar standpunt kon verspreiden. Opvallend is ook het woord ‘*enemies*’⁶⁶ in deze verklaring wat toch wel op spanning duidt tussen de CND en de groep die zij als vijandig ervoeren, met andere woorden, de conservatieven.

Naar aanleiding van de in 1982 bepaalde koers van directe actie ontstond er binnen de CND ook discussie over hoe deze koers ingevuld moest worden. Volgens *The Times* ontstond er een discussie tussen de pragmatici, die in de eerste instantie geen voorstander van radicale actievormen waren, en de puristen, die zich juist radicaal op wilden stellen.⁶⁷ De beslissing voor directe actievormen die werd genomen op het CND-congres in november 1982 werd vervolgens door de nationale raad van CND uitgelegd als ‘symbolisch’. Deze uitleg werd gekozen om niet de suggestie te wekken dat CND de mogelijkheid had tot het stoppen van de plaatsing van de kruisvluchtwapens. De CND-top was dus voor een gematigdere strategie dan het congres. Figuren binnen de CND-top als Helen John, die als oprichtster van de vrouwenkampen rond Greenham Common tot de radicalen of puristen binnen de beweging hoorde, zagen een dergelijke strategie juist als een zwaktebod: ‘*We don’t want to encourage them to keep their nuclear weapons, we want to encourage them to get rid of them.*’⁶⁸ De puristen kozen juist voor verharding, hetgeen ook terug te zien is in de strategieën van de vrouwenkampen. Er was hier dus sprake van een verschil in beoordeling van de mogelijkheden die de beweging op dat moment had en de strategiekeuze die hierbij zou passen. De pragmatici wilden zich richten op de lange termijn en vreesden dat bij radicalisering de beweging zou opbranden en dat een dele van de bevolking zich tegen de beweging zou keren. De puristen daarentegen wilden geen concessies doen op de standpunten en

---

⁶⁵ ‘CND votes for peaceful direct action and withdrawal from Nato’ *The Times* (29 november 1982).

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ ‘Dont write off CND just yet’ *The Times* (8 september 1983).

⁶⁸ Ibidem.

kozen dus voor verharding. Om het midden te zoeken koos de CND-top ervoor om de radicale keuze van het CND-congres voor NVDA als ‘symbolisch’ uit te leggen om vergaande verharding te beperken.

Eind 1981 was er rond de militaire bases een radicale voorhoede ontstaan in de vorm van een vrouwenkampen. De vrouwen die in deze kampen verbleven organiseerde op en rond de basis directe actievormen in hun strijd tegen de kernwapens. Op 15 mei 1982 werd door de *High Court of Justice* besloten dat de kampen moesten verdwijnen.⁶⁹ Dit is op het eerste gezicht een verkleining van de mogelijkheden voor de activisten. Een vrij kleine groep vrouwen, onder officieuze leiding van Helen John, besloot echter om te volharden in hun activisme waarna er verschillende keren groepen vrouwen veroordeeld werden. Deze processen werden door de vrouwen als platform gebruikt om hun boodschap nogmaals kracht bij te zetten door hun volharding te tonen. Deze strategiekeuze sluit aan bij de bevindingen van socioloog Paul Byrne die stelde dat deze stevige reactie van de regering juist heeft bijgedragen aan het relatieve succes van de vredesbeweging in deze periode.⁷⁰ De verharding van de acties leidde dan ook tot een scherpe toename in de media-aandacht in 1983 die de vrouwenkampen wisten te genereren en daarmee waarschijnlijk ook invloed op de publieke opinie. Op die manier wisten de vrouwen van Greenham Common een verkleining van de politieke mogelijkheden, namelijk het verbod op de kampen, om te zetten in een mogelijkheid door de veroordelingen als platform te gebruiken. Bovendien wisten de vrouwen ondanks hun beperkte middelen en lage mate van organisatie in verhouding tot grotere spelers als het CND veel aandacht te genereren. Dit pakte echter niet altijd positief uit voor de vredesbeweging als geheel. Zo was er in *The Times* ook aandacht voor de schade die er veroorzaakt was ten gevolge van de acties rond de vliegbasis.⁷¹ Het feit dat de aard van de acties van de vrouwen vrij radicaal was en er door de aanwezigheid van het kamp ook groepen mensen aangetrokken werden die gewelddadig waren zorgde ook voor negatieve berichten in *The Times*. Dit was precies hetgeen wat de CND-top, die de vredesbeweging zo breed mogelijk wilde houden, trachtte te voorkomen.

In de aanloop naar de verkiezingen van juni 1983 richtte de CND zich expliciet op de beïnvloeding van het kiezersgedrag in districten met zogenaamde *marginal seats*, ofwel districten waar verkiezingen doorgaans slechts met een kleine meerderheid werden gewonnen. CND prominent Joan Ruddock zei hier in *The Times* volgende over: ‘*Given the Conservative Government’s record we have to create a position where people who support our stance cannot vote Conservative*’⁷² De gebruikte strategie hiervoor kwam neer op het navragen van de persoonlijke mening van het parlementslid over kernwapens en deze mening publiek te verspreiden onder de bevolking van het kiesdistrict. Het idee hierachter was dat burgers die CND steunden alleen op een conservatieve kandidaat konden stemmen die brak met het partijstandpunt op defensiebeleid. Door middel van deze strategie werden verkiesbare

---

⁶⁹ ‘Peace campers ordered out’ *The Times* (15 mei 1982).

⁷⁰ Paul Byrne, *The Campaign for Nuclear Disarmament* (London 1988) 180-183.

⁷¹ ‘£10.000 damage at Air base’ *The Times* (1 maart 1983); ‘Policemen attacked at peace site’ *The Times* (1 juli 1982); ‘Newbury people march against peace camp at Greenham Common’ *The Times* (2 juni 1983).

⁷² Nicholas Timmins, ‘CND will concentrate its attack on Tories in marginal seats’ *The Times* (18 april 1983).

conservatieven dus gedwongen om kleur te bekennen wat betreft de kernwapens. Het idee was dat in dergelijke districten een precare zaak als de kernwapens een doorslaggevende factor kon zijn in het al dan niet winnen van een zetel. Op die manier trachtte de CND een regering te krijgen die in ieder geval niet conservatief zou zijn, of zoals Ruddock stelde: *‘If you can’t change the government, replace the government.’*⁷³

Er volgden felle reacties vanuit het kabinet op deze aanval. Zo informeerde staatssecretaris van Defensie, Michael Heseltine, alle conservatieve parlementsleden in een brief die *The Times* in handen kreeg, over het CND. In deze brief bracht hij de vredesbeweging in verband met extreem links en het communisme. Bovendien stelde hij dat de beweging haar vredesargumenten op de eerste plaats gebruikte om het socialisme te verspreiden: *‘At its most extreme it is to argue the cause of the Soviet Union at the expense of the free societies of the west.’*⁷⁴ Met deze typische Koude Oorlog retoriek trachtte hij het CND in diskrediet te brengen. Later deed Margaret Thatcher hier in het Lagerhuis, waar vragen kwamen vanuit Labour over de uitlatingen van Heseltine kwamen, nog een schepje bovenop met de volgende uitspraak: *‘We are the true peace movement.’*⁷⁵ Deze woorden van Heseltine en Thatcher waren directe en stevige aanvallen op de CND. Dit was een poging om de politieke bewegingsruimte te verkleinen door beïnvloeding van de publieke opinie over CND. Vermeende communistische invloeden werden in deze periode van conflicten tussen oost en west als buitengewoon gevaarlijk gezien. Deze angst werd ingezet om de vredesbeweging in diskrediet te brengen.

Mede door de keuze voor verharding van de strategieën en de beschuldigingen vanuit het kabinet werd de vredesbeweging steeds meer in de hoek van radicaal-links geduwd. Dit blijkt onder andere uit een kritisch artikel uit *The Times*, waarin werd benadrukt dat het CND doordrenkt was van linkse invloeden met hier en daar communisten in belangrijke posities. Dit was volgens de journalist de oorzaak voor het politieke activisme dat radicaal links kenmerkte.⁷⁶ De strategie van CND om de beweging zo breed mogelijk te maken lijkt door de acties van haar leden te mislukken. Daarnaast wordt er in hetzelfde artikel opnieuw een link gelegd tussen CND en de Sovjet-Unie, zoals blijkt uit de volgende passages:

*‘The whole basis of the movement’s attitude to nuclear policy shows a bias in favour of Soviet positions. (...) It can hardly be coincidence therefore, that the extra effort by the CND coincides with the enormous pressure from Moscow, through all its front organizations to disturb the Nato plan to acquire a new generation of Cruise and Pershing missiles in Europe next year.’*⁷⁷

---

⁷³ Nicholas Timmins, ‘CND will concentrate its attack on Tories in marginal seats’ *The Times* (18 april 1983).

⁷⁴ Nicholas Timmins ‘Heseltine attack on CND ‘leftists’’ *The Times* (23 april 1983).

⁷⁵ ‘PM asserts: ‘We are the true peace movement’’ *The Times* (29 april 1983).

⁷⁶ ‘Sheep’s clothing’ *The Times* (29 november 1982).

⁷⁷ *Ibidem*.

Tekenend is hier de expliciete verwijzing naar banden tussen CND en de Sovjet-Unie. Daarnaast komt de beschuldiging dit keer niet van een conservatief politicus maar van een auteur van *The Times* zelf, wat laat zien dat dit een eigen leven is gaan leiden in het debat.

In deze periode werden ook weer grootschalige demonstraties georganiseerd. Een bijzondere vorm van massademonstratie die veel media-aandacht kreeg vond plaats in april van 1983. Vanuit de vliegbasis *Greenham Common* werd er een menselijke ketting gevormd van een onderzoeksinstituut voor kernwapens naar een fabriek waar kernwapens werden geproduceerd. De ketting strekte 23 kilometer door Kennet Valley. Volgens *The Times* trok de demonstratie een brede groep van actievoerders aan.⁷⁸ Hieruit blijkt dat het de vredesbeweging toch lukte om een brede groep aan te spreken, ondanks de pogingen om de beweging in de radicaal linkse hoek te drukken. Een opvallende deelnemende groep die hier ook benoemd werd was de CND-afdeling *Tories Against Cruise and Trident*. In deze groep verzamelden zich conservatieven die kritisch waren op het moderniseringsbeleid van Thatcher. Deze marginale groep werd door haar opvallende positie toch regelmatig benoemd door de krant.

De tweede en grootste massademonstratie van 1983 vond opnieuw plaats in Hyde Park in London. Deze massademonstratie was met 300.000 demonstranten de grootste vredesdemonstratie die de beweging heeft opgezet. Joan Ruddock stelde volgens *The Times* dat de demonstratie ‘*put paid to the notion that the peace movement was on its last legs.*’⁷⁹ Volgens *The Times* gaven CND-leiders ook aan dat deze demonstratie enorm belangrijk was voor het moraal van de beweging en voor de invloed op de publieke opinie, waarschijnlijk met de pijnlijke verkiezingsuitslag in het achterhoofd.

2.3 Analyse van *NRC Handelsblad*

In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 1982 probeerde het IKV het stemgedrag direct te beïnvloeden om op die manier een voor de vredesbeweging gunstig kabinet te verkrijgen. De beweging maakte hiermee gebruik van de ruimte die was ontstaan door de val van het tweede kabinet-Van Agt. Het IKV publiceerde een folder waarin de standpunten van de verschillende partijen op het gebied van de kruisraketten werd vergeleken. Hierbij stond het motto, ‘ga stemmen tegen nieuwe kernwapens in Europa’ centraal.⁸⁰ De folder leidde tot ontsteltenis bij zowel de partijen als de kerken. Van Agt vond dat de kiezer het advies moest negeren.⁸¹ De CDA-fractie reageerde in een verklaring dat zij ‘met bevreemding kennis hebben genomen van het stemadvies. Zij wezen het stemadvies af omdat dit volgens hen strijdig was met de mondigheid van de kiezers, terwijl een dergelijk advies volgens fractie en bestuur uitging boven de pastorale taak, die IKV en Pax Christi zouden hebben.’⁸² Zowel de

---

⁷⁸ Nicholas Timmins, ‘Thousand of hands link in CND rally’ (2 april 1983).

⁷⁹ ‘CND army takes London by storm’ *The Times* (24 oktober 1983).

⁸⁰ ‘IKV-advies: stem links of EVP tegen kernwapens’ *NRC* (14 augustus 1982).

⁸¹ ‘Van Agt vindt dat kiezers IKV-advies moeten negeren’ *NRC* (16 augustus 1982).

⁸² ‘CDA: advies IKV schaadt vredesoverleg’ *NRC* (18 augustus 1982).

katholieke als de hervormde kerk wezen het stemadvies volgens de *NRC* stellig af.⁸³ Bovendien deed een week later de voorzitter van Pax Christi, Bisschop Ernst, afstand van het stemadvies, ondanks dat de naam van Pax Christi in de folder stond. Volgens Ernst had hij de folder voor distributie nog niet gezien en stelde hij in een verklaring in de *NRC* dat Pax Christi zich wilde richten op een breed draagvlak binnen de kerk. De katholieke organisatie wilde dus vooral de politiek overtuigen en zich ver houden van inmenging in de verkiezingsstrijd.⁸⁴ Dit laat ook een interessant verschil van strategie zien tussen IKV en Pax Christi. IKV wilde hier actief de verkiezingsuitslag beïnvloeden terwijl het katholieke Pax Christi zich uitsluitend op het overtuigen van de partijen wilde richten.

Zoals in het voorgaande overzicht van de politieke mogelijkheden al naar voren kwam mocht het stemadvies niet baten. In 1982 werd het centrumrechtse kabinet-Lubbers I gevormd met CDA en VVD. Een teleurstellend resultaat voor de vredesbeweging. Aan de andere kant betekende de verkiezingsuitslag en de formatie wel dat D66 en PvdA als oppositiepartijen de handen vrij kregen om zich aan te sluiten bij de vredesbeweging. De samenwerking kreeg gestalte met de oprichting van het Komitee Kruisraketten Nee (KKN) waarin de grootste organisaties van de vredesbeweging met politieke partijen werden verenigd. De grootste organisaties die al een plaats hadden binnen de beweging en zich aansloten bij het KKN waren het IKV, Pax Christi, Stop de Neutronenbom en Vrouwen voor Vrede. Daarnaast sloot ook het FNV aan, wat in de jaren tachtig rond de 1 miljoen leden had, en dus een grote stijging van het mobilisatiepotentieel van de vredesbeweging betekende. Verder sloten ook het PvdA en D66 zich aan die nu ze niet meer in de coalitie zaten de mogelijkheid hadden de vredesbeweging te steunen. Ook de kleine linkse partijen, CPN, PPR en PSP sloten zich bij het comité aan. Het KKN werd hierdoor een krachtig samenwerkingsverband van zowel politieke als maatschappelijke organisaties met een grote achterban wat de vredesbeweging een groot potentieel kon bieden.⁸⁵

De uitslag van de verkiezingen gaf aanleiding tot de organisatie voor een nieuwe massademonstratie.⁸⁶ De mogelijke toegang tot regeringsbeleid was door het nieuwe kabinet immers drastisch verkleind. Op 29 oktober 1983 organiseerde het KKN de grootste demonstratie die Nederland ooit gekend heeft. Er kwamen die dag 550.000 mensen bijeen in Den Haag om te demonstreren tegen de plaatsing van kruisvluchtwapens in Nederland en de rest van Europa. Deze enorme mobilisatie kan mede verklaard worden door het feit dat PvdA en D66 dit keer volledig meededen, in tegenstelling tot 1981 toen de beide partijen in de coalitie zaten. Daarnaast werd de demonstratie ook volledig gesteund door het FNV.⁸⁷ Vakbondsleider Wim Kok riep de leden ook actief op om mee te doen met de demonstratie. Verder deed er ook een aantal CDA leden mee aan de demonstratie en was de

---

⁸³ 'CDA: advies IKV schaadt vredesoverleg' *NRC* (18 augustus 1982); 'Hervormde kerk niet achter stemadvies IKV' *NRC* (4 september 1982).

⁸⁴ 'Voorzitter van Pax Christi is tegen stemadvies' *NRC* (20 augustus 1982).

⁸⁵ Philip Everts en Guido Walraven, *In actie voor een vredesklimaat* (Amersfoort 1987) 61-62.

⁸⁶ *Ibidem*, 60-62.

⁸⁷ 'FNV doet mee aan IKV vredesmars' *NRC* (22 maart 1983); 'Meer dan een papieren sympathiebetuiging van FNV voor de vredesbeweging' *NRC* (27 oktober 1983).

jongerenafdeling, het CDJA, ook aanwezig. Bovendien stelde het KKN in de aanloop naar de demonstratie volgens de *NRC* dat de demonstratie een sterker ‘politiek karakter’ zou krijgen dan de voorgaande demonstraties.⁸⁸ Het reeds beproefde middel van massademonstratie werd opnieuw ingezet om invloed uit te oefenen op de achterban van het CDA.

Voor het CDA was het opnieuw lastig om zich een houding aan te meten ten opzichte van deze demonstratie. In de aanloop was het KKN in gesprek met het CDA over deelname. Mient Jan Faber wilde het CDA graag bij de demonstratie hebben aangezien de partij hierna niet meer zou kunnen instemmen met plaatsing van de kruisraketten.⁸⁹ Bij deelname moest het CDA namelijk de leuze ‘Geen nieuwe kernwapens in Europa noch in enig ander land van Europa’ onderschrijven.⁹⁰ Premier Lubbers gaf aan dat de deelname van het CDA zou ‘leiden tot verwarring’ over de standpunten van het CDA.⁹¹ VVD-fractievoorzitter Ed Nijpels voorspelde bij deelname een breuk met het kabinet, aangezien de leuzen van het IKV haaks stonden op het regeerakkoord.⁹² Het regeren met de VVD maakte het in politiek opzicht echter vrijwel onmogelijk voor de partij om deel te nemen. Tot ongenoegen van Faber besloot het partijbestuur dat het CDA niet mee zou doen aan de demonstratie.⁹³

In de *NRC* geciteerde delen van de toespraken van prominente leden van de vredesbeweging tijdens deze demonstratie geven een inkijk in de strategieën die zij voor ogen hadden. Zo zouden acties van burgerlijke ongehoorzaamheid niet langer gemeden worden volgens Mient Jan Faber. Hij zei in zijn toespraak dat de beweging zijn plek in het centrum van de samenleving had verworven, maar dat er nog onvoldoende naar hun eisen werd geluisterd. Eerder werd burgerlijke ongehoorzaamheid gemeden aangezien je op die manier de beweging in diskrediet gebracht zou kunnen worden. De situatie was volgens Faber nu anders, juist omdat de beweging een centrale positie had verworven en er niet werd geluisterd, was burgerlijke ongehoorzaamheid geoorloofd.⁹⁴ Pax Christi secretaris Jan ter Laak voegde hieraan toe dat ze blokkades niet zouden schuwen zolang ze principieel gewelddoos zijn.⁹⁵ De afname van de politieke mogelijkheden door de komst van kabinet-Lubbers I zorgde hoogstwaarschijnlijk voor deze verharding.

In mei 1984 deed premier Lubbers een poging om de eerdergenoemde crisisvariant te forceren. Deze variant vroeg uiteraard om een reactie vanuit de vredesbeweging. Er ontstond echter grote verdeeldheid over de crisisvariant binnen de beweging. IKV-leider Mient Jan Faber had het voortouw genomen en reageerde in een interview in de *NRC* positief op de crisisvariant van Lubbers. Hij zei dat de crisisvariant in internationaal perspectief een nieuwe optie kon bieden voor de landen waar al tot plaatsing over was gegaan. Bovendien stelde hij dat ‘het algemene beeld [zou] zijn dat er hier in

---

⁸⁸ ‘Betoging tegen kernwapens krijgt politiek karakter’ *NRC* (22 juni 1983).

⁸⁹ ‘Faber (IKV) ‘CDA moet nu afhaken’ *NRC* (11 maart 1983).

⁹⁰ *Ibidem*

⁹¹ ‘Steun CDA aan leus IKV brengt volgens Lubbers verwarring’ *NRC* (5 maart 1983).

⁹² ‘Nijpels: CDA riskeert breuk met het kabinet’ *NRC* (7 maart 1983).

⁹³ ‘CDA doet niet mee aan demonstratie’ *NRC* (15 maart 1983); ‘Vredesmars’ *NRC* (15 maart 1983).

⁹⁴ ‘Tweede fase gericht op plaatsing’ *NRC* (31 oktober 1983).

⁹⁵ *Ibidem*.

Nederland niet wordt geplaatst'⁹⁶ en dat dit 'op de rekening van de oppositie, kerken en vredesbeweging zou worden bijgeschreven.'⁹⁷ Faber beoordeelde de crisisvariant dus als een grote kans voor de vredesbeweging. Het enthousiasme van Faber viel echter minder goed bij de rest van de vredesbeweging. *NRC* meldde dat Faber in het overleg van de KKN de wind van voren had gekregen. Het overleg besloot dan ook om het parlement op te roepen het kabinetsbesluit te verwerpen.⁹⁸ Faber zocht in dit geval de aansluiting met de regering, terwijl de rest van het KKN zich hier niet bij aan wilde sluiten omdat zij geen concessies wilden doen op het standpunt dat er op geen enkele manier sprake zou zijn van plaatsing.

Onenigheid binnen de vredesbeweging bleef niet beperkt tot de discussie over de crisisvariant van Lubbers. In juni 1984 veroorzaakte Faber opnieuw met een mediaoptreden een rel binnen de vredesbeweging waardoor zelfs zijn positie binnen het KKN onder druk kwam te staan. De *NRC* berichtte over een radio-interview met Ikon waarin Faber aangaf de vredesbeweging en de linkse partijen te dogmatisch vond in de afwijzing van eventuele plaatsing van kruisvluchtwapens. Hij stelde niet tegen compromissen te zijn als dit zou leiden tot invloed in het regeringsbeleid. De eisen van de vredesbeweging waren volgens Faber te groot. Hierna benadrukte Faber opnieuw zijn enthousiasme voor de crisisvariant en stelde dat de vredesbeweging hierop had moeten inhaken.⁹⁹ Bovendien stelde hij dat als het aan hem lag de vredesbeweging akkoord zou moeten gaan met een plaatsing van kruisvluchtwapens voor beperkte tijd als dit zou leiden tot ontwapening. Als reactie hierop riep het KKN het IKV op om haar secretaris te vragen op de uitspraken terug te komen. Wanneer dit niet zou gebeuren zou hij niet meer welkom zijn binnen het KKN. Faber reageerde dat hij geschokt was over de impact van zijn uitlating. Volgens *NRC* stelde Faber dat hij dit standpunt naar voren bracht om 'de dreigende patstelling tussen voor- en tegenstanders van plaatsing te doorbreken en de discussie te verplaatsen naar de onderhandelingsinitiatieven die de regering heeft beloofd.'¹⁰⁰

Hoewel het optreden van Faber niet handig was en de vredesbeweging enige schade had opgeleverd, bleef hij secretaris en woordvoerder van het IKV. Zoals ook blijkt uit bovenstaand citaat nam hij zijn woorden niet helemaal terug. Uit een later artikel in het *NRC* blijkt ook dat het IKV-bestuur de uitlatingen van Faber tot op zekere hoogte steunde. Het IKV-bestuur zei hierin dat ze het principieel met de secretaris eens was. De leuze had volgens het bestuur 'absoluut geen dogmatische of principiële betekenis'¹⁰¹ het was slechts een voorstel om tot minder kernwapens in Europa te komen. 'Zou dat kunnen door tijdelijk een paar kruisraketten op Woensdrecht toe te laten, goed dan maar.'¹⁰² Hieruit blijkt dat het IKV bereid in onderhandelingen met de regering concessies te doen op haar doelen. In de

---

⁹⁶ 'Crisisvariant kan vredesbeweging nieuwe impulsen geven' *NRC* (5 mei 1984).

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ Hubert Smeets, 'Vredesbeweging laat zich niet op sleeptouw nemen door het IKV' *NRC* (6 juni 1984).

⁹⁹ 'Faber: vredesbeweging dogmatisch in afwijzing' *NRC* (18 juni 1984).

¹⁰⁰ 'Positie van Faber in vredescomité kritiek' *NRC* (23 juni 1984).

¹⁰¹ 'Faber blijft eerste woordvoerder IKV' *NRC* (31 augustus 1984).

¹⁰² Frits Groeneveld, 'De vette jaren van het IKV zijn voorbij' *NRC* (1 september 1984).

context van de Nederlandse polderen is dit geen vreemde keuze aangezien in de Nederlandse traditie vaker de samenwerking met maatschappelijke organisaties als het IKV wordt betracht om tot een consensus te komen. Het IKV zou hier als onderhandelingspartner invloed hebben kunnen uitoefenen. De overige leden van het KKN waren echter niet bereid om mee te gaan in deze concessies. Het doel bleef immers om de plaatsing van kruisvluchtwapens te voorkomen.

Het zag er dus naar uit dat het IKV koos voor een pragmatische houding ten opzichte van de mogelijkheden die Lubbers had geboden met zijn crisisvariant en later het 1 juni-besluit. Er ontstond echter grote onenigheid binnen de vredesbeweging over hoe er omgegaan moest worden met de mogelijkheden die deze bewegingen van de regeringen konden bieden. De andere leden van het KKN hielden namelijk vast aan de letterlijk interpretatie van haar leuzen en doelen. Het bleek lastig voor de vredesbeweging om de neuzen dezelfde kant op te krijgen over hoe om te gaan met deze politieke mogelijkheid. In zekere zin was er ook in de Nederlandse context sprake zijn geweest van puristen en pragmatici, zoals aan de andere kant van het Kanaal in deze periode het geval was.

Net als in het Verenigd Koninkrijk was er ook in Nederland een radicale voorhoede van de vredesbeweging die lokaal opereerde. In september 1983 werd er een permanent kamp, genaamd VredesAktieKamp (VAK), opgericht bij vliegbasis Woensdrecht van waaruit activisten verschillende ludieke maar ook illegale acties op touw hebben gezet. Later werden er ook verschillende kampen rond de basis gesticht waaronder een apart vrouwenkamp naar Brits voorbeeld. De activiteiten van deze activisten bestonden uit onder andere, gaten in het hek knippen, de basis betreden en het blokkeren van de toegangspoorten van de basis. De VAK-bewoners gaven in een interview in de *NRC* te kennen dat ze het actierepertoire en de standpunten van de landelijke organisaties te zwak vonden, hetgeen een bewoner als volgt samenvatte: ‘schijterig zijn ze.’¹⁰³ Het VAK was opgezet vanuit een anarchistische ideologie. Iedere bewoner droeg de verantwoordelijkheid voor zijn eigen daden. Er waren dus ook verschillende individuen binnen het kamp, die zich op verschillende strategieën wilden richten. Zo waren er activisten die geweld volledig afwezen, terwijl anderen vernielingen aanrichtten op en rond de vliegbasis.

2.4 Deelconclusie

De vredesbewegingen in beide landen laten opvallend veel overeenkomsten zien in de proteststrategieën die werden ingezet in deze periode. Zo werden er pogingen ondernomen om het stemgedrag te beïnvloeden, vond er discussie plaats over de te varen koers en het gebruik van directe actievormen, was er sprake van een radicale voorhoede die lokaal opereerde met directe actievormen en was er sprake van de opzet van grote massademonstraties. Deze elementen zijn vooral toe te schrijven aan slinkende politieke mogelijkheden voor beide bewegingen. Ondanks de pogingen tot beïnvloeding van de kiezer

---

¹⁰³ Folkert Jensma ‘Het beleg van Woensdrecht’ *NRC* (21 april 1984).

ten tijden van verkiezingen, maar deze bleken niet succesvol genoeg om daadwerkelijk een andere regering te bewerkstelligen.

Bij nadere inspectie zijn er echter ook verschillen op te merken in het actierepertoire. In het Verenigd Koninkrijk lijkt op basis van de krantenberichtgeving dat de vredesbeweging gedomineerd werd door CND. Weliswaar was CND zelf gefragmenteerd door lokale en specialistische groeperingen, functioneerden deze wel onder de paraplu van CND. In Nederland zat dit anders. Het IKV vervulde als organisatie een voortrekkersrol, maar werd niet altijd gesteund door haar partners, zoals duidelijk werd in de onenigheden die ontstonden door het media-optreden van Faber, maar ook de reacties op het vermeende stemadvies. Binnen het overkoepelende KKN was er dus niet altijd sprake van overeenstemming wat ondanks de grote potentie van dit verbond, de vredesbeweging ook schade kon berokkenen. Zo ging ondanks het grote succes van de demonstratie van 1983 de samenwerking al gauw minder soepel. In Engeland was er ook sprake van een discussie tussen de pragmatici en puristen, deze discussie ging echter over het al dan niet inzetten en de invulling van directe actievormen. Het CND liet bijvoorbeeld ook meer eensgezindheid zien in haar houding ten opzichte van het regeringsbeleid, CND hield namelijk vast aan unilaterale ontwapening en deed geen concessies zoals Faber op eigen houtje voor het IKV deed. Dit is te relateren aan de politieke structuur van beide landen. In Nederland waren er door het coalitiestelsel meerdere mogelijkheden en daarmee ook verschillende strategieën. In tegenstelling tot het Verenigd Koninkrijk waar slechts twee smaken waren, voor of tegen het beleid van de regerende partij. Dit zorgde voor relatieve eensgezindheid binnen CND en discussie binnen het KKN. De positie van de vredesbeweging als oppositiegroep had op die manier zijn uitwerking op de interne discussies die binnen beide bewegingen.

Hoewel beide bewegingen geen directe toegang hadden tot beïnvloeding van het regeringsbeleid maakten ze wel het een en ander los in de politieke arena en wisten ze de kruisvluchtwapens hoog op de agenda te zetten. Toch zijn er vooral verschillen op te merken in de omgang van de regeringen van beide landen met de strategieën en eisen van de vredesbeweging. In Nederland werd er door het CDA doorgaans sympathiek en begripvol gereageerd. Lubbers moest door de verdeeldheid van zijn partij immers een brede groep te vriend houden. Dit stond in schril contrast met kabinet-Thatcher die de vredesbeweging juist actief tegenwerkte, zoals ook blijkt uit meerdere reacties van staatssecretaris van Defensie Michael Heseltine en het harde optreden tegen de vrouwen van Greenham. De analyse van *The Times* laat echter ook zien dat dit harde optreden juist aandacht vestigde op de vredesbeweging. Ook de reacties op de vredesbeweging van Heseltine zorgden voor een discussie die door de media naar het publiek werd gecommuniceerd. In dit geval is negatieve aandacht ook aandacht en aangezien het land redelijk verdeeld was op dit punt was media-aandacht een belangrijk bijproduct van de tegenstand van de conservatieven.

Een ander verschil betreft de mobilisatiekracht van de vredesbeweging. Het aantal demonstranten dat het KKN op de been wist te krijgen in 1983, namelijk 550.000 demonstranten wat haast twee keer zoveel is dan het aantal dat de CND naar London wist te krijgen datzelfde jaar. Uiteraard

zijn er meerdere verklaringen mogelijk voor dit grote verschil. Desondanks lijkt de samenwerking binnen het KKN een grote factor te zijn geweest voor de grote opkomst. FNV steunde de demonstratie waardoor er een reservoir van één miljoen leden werd opgeroepen om deel te nemen. Daarnaast steunden D66 en PvdA de demonstratie volledig. Het CND had ook zowel politieke als maatschappelijke bondgenoten, maar deze gingen geen samenwerkingsverband aan zoals dat in Nederland gebeurde.

Tot slot werden er ook pogingen gedaan om het kiesgedrag te beïnvloeden. Het CND koos voor een lokale aanval op de zogenaamde *marginal seats*, wat logisch volgt uit het districtenstelsel. Deze strategie is typerend voor de Britse context. Het districtenstelsel maakt het mogelijk de aanvallen te concentreren op de meest instabiele districten om het effect te maximaliseren. In Nederland lijkt een nationale campagne effectiever. Deze poging kreeg vorm in het stemadvies van het IKV. Deze actie viel echter slecht bij de overige organisaties van de vredesbeweging en de politiek. Het IKV diende zich als kerkelijke organisatie niet dermate politiek te manifesteren, dit was een beperking die CND niet opgelegd werd. Deze organisatie werd echter beticht van communistische invloeden.

De lokaal opererende radicale voorhoede van de beweging in beide landen vertoont vooral sterke overeenkomsten. Deze hielden zich hoofdzakelijk bezig met directe acties op en rond de vliegbasis. Beide kampen wisten nationale bekendheid te verwerven door hun volharding maar ook door de aard van hun actierepertoire. Bovendien leken de kampen vanuit een ideologisch kader sterk op elkaar. De organisatie (of het gebrek ervan) was anarchistisch en er was sprake van krachtige feministische elementen in de beide kampen. Het lijkt er op basis van de krantenberichtgeving wel op dat het Britse vrouwenkamp succesvoller was dan het Nederlandse VredesAktieKamp. Mogelijk kwam dit door het unieke feministische karakter dat in Nederland minder de boventoon voerde. Daarnaast sponnen de vrouwen van Greenham garen bij het harde tegenoptreden van de regering. Mogelijk waren dergelijke vormen van directe actie zoals deze gevoerd werden in de kampen rond de basis succesvoller binnen de Britse politieke cultuur, die meer van confrontatie uitgaat, dan de Nederlandse overlegcultuur.

3. Ontgoocheling 1985-1988

3.1 Politieke mogelijkhedenstructuur

De eerstvolgende verkiezingen in het Verenigd Koninkrijk vonden plaats op 11 juni 1987. De verkiezingen werden, weliswaar minder overtuigend maar toch, opnieuw ruim gewonnen door de conservatieven. Dit betekende opnieuw een bevestiging voor kabinet-Thatcher om op dezelfde lijn door te gaan en opnieuw een tegenvaller voor de Britse vredesbeweging die hoopte het defensiebeleid van Thatcher te kunnen stoppen. Zoals aan het einde van de vorige periode duidelijk werd schonken de conservatieven in aanloop naar de verkiezingen van 1987 minder aandacht aan CND omdat veel van haar defensieplannen reeds in uitvoering waren.

Dat het defensiebeleid minder hoog op de politieke agenda kwam is ook mede te verklaren door de houding van Labour in deze periode. In aanloop naar de verkiezingen van 1987 werd het standpunt van een kernwapenvrij Verenigd Koninkrijk nogmaals in het manifest van de partij opgenomen. Dit standpunt werd echter door partijstrategen bewust niet naar voren gebracht. Er was vanuit Labour dus wel steun voor de standpunten vredesbeweging maar er werd geen actieve campagne meer op gevoerd.¹⁰⁴

De SDP/Liberal Alliance behaalde tijdens de verkiezingen van 1987 net iets minder stemmen dan de vorige verkiezingen. Het defensiebeleid van de alliantie bleef in deze periode onduidelijk. De Liberals neigden meer naar de standpunten van de vredesbeweging dan de SDP, die immers om deze reden van Labour was afgescheiden. Het kwam erop neer dat er vanuit de alliantie vooral kritiek op zowel de conservatieven als Labour was. De eigen positie bleef in het ongewisse.¹⁰⁵

In Nederland vonden er verkiezingen plaats op 21 mei 1986. Het CDA boekte flinke winst met haar campagne onder de leus 'laat Lubbers zijn karwei afmaken'. De verkiezingsuitslag betekende dat er een voortzetting van dezelfde centrumrechtse coalitie met de VVD mogelijk was. Het kabinet-Lubbers II werd in juli 1986 beëdigd. Voor de vredesbeweging was dit opnieuw slecht nieuws, aangezien de mogelijkheden voor beïnvloeding van het regeringsbeleid alleen via het CDA leken te kunnen verlopen. De relatie tussen CDA en de vredesbeweging was in de vorige periode zeer slecht geworden waardoor de mogelijkheden van deze route zeer beperkt, zo niet onmogelijk bleven. De PvdA won vijf zetels maar moest haar positie als grootste partij afstaan aan het CDA. De sociaaldemocraten wisten deze winst weer niet te vertalen in een plaats aan de regeringstafel.¹⁰⁶

Door het regeringsbesluit van 1 juni 1984 was de beslissing tot definitieve plaatsing uitgesteld tot 1 november 1985. Het besluit zou afhangen van de bereidheid van de Sovjet-Unie om in het overleg met de Verenigde Staten tot wapenbeheersing over te gaan. Door dit regeringsbesluit was de discussie over de kernwapens in Nederland sterk afgenomen, aangezien het al dan niet plaatsen in principe in

---

¹⁰⁴ Paul Byrne, 'CND: The second phase' in: Bert Klandermans (red.) *Peace movements in Western Europe and the United States* (London 1991) 71-74.

¹⁰⁵ Ibidem 74-75.

¹⁰⁶ Remco van Diepen, *Hollanditis* (Amsterdam 2004) 270-320.

handen lag van de grote mogelijkheden. Verder was er in een groot deel van de achterban van de vredesbeweging de overtuiging ontstaan dat de kruisraketten er hoe dan ook zouden komen. Dit verkleinde volgens historicus Van Diepen de actiebereidheid binnen de vredesbeweging enorm.¹⁰⁷

Aangezien de onderhandelingen tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten niet tot wapenbeheersing hadden geleid werd er op 1 november 1985 besloten dat Nederland over zou gaan tot plaatsing van de 48 kruisvluchtwapens. Hiervoor werd er aan de Verenigde Staten officieel toestemming gegeven om de kruisvluchtwapens op vliegbasis Woensdrecht te plaatsen. Aangezien er eerst voorbereidingen moesten worden getroffen zou de daadwerkelijke plaatsing echter pas eind 1988 plaatsvinden. Hierdoor had de vredesbeweging nog een laatste kans om dit te voorkomen maar de mogelijkheden werden door het besluit van 1 november wel heel erg klein.¹⁰⁸

De belangrijkste elementen in de politieke mogelijkhedenstructuur komen voor beide vredesbewegingen in deze periode neer op de combinatie van de herverkiezing van de rechtse regeringen en het tekenen van het INF-Verdrag in december 1979, waarmee het probleem van de kruisraketten van de baan was. Deze twee gebeurtenissen zijn door de Britse politiek socioloog Diarmuid Maguire de ‘mortal wounds for the movement’ genoemd.¹⁰⁹ Ledenaantallen en actiebereidheid namen na 1987 dan ook sterk af.¹¹⁰

3.2 Analyse van *The Times*

In augustus 1985 werd Bruce Kent opgevolgd door Meg Beresford als secretaris van de CND. Aangezien het CND een grote hoeveelheid lokale afdelingen had, bleek het lastig iedere afdeling bij de landelijke lijn te betrekken. Daarnaast was er door de ontwikkelingen in het defensiebeleid en dus ook de marginale impact van de campagne een soort moeheid ontstaan onder veel activisten. De belangrijkste taak van Meg Beresford was om de lokale afdelingen opnieuw te betrekken bij de landelijke campagne. Volgens *The Times* zou dit nog een lastige klus worden aangezien er veel onenigheid was binnen het CND als geheel. Hieruit valt af te leiden dat de discussie tussen de puristen en pragmatici ook in deze periode nog een splijtzwam voor CND was.¹¹¹ Daarnaast valt hieruit af te leiden dat de CND op dit moment de tijd nam om de interne organisatie recht te trekken, in plaats van een verdere focus op de campagne. Een andere punt wat hierop wijst is de keuze van het CND om zich te gaan richten op een *doorstep campaign*, waarin het doel was de bevolking te informeren over de kruisvluchtwapens en *Trident*.¹¹²

Journalisten van *The Times* lijken ook zicht te hebben gekregen op de stilte rond de vredesbeweging. Zo opened *Times* journalist David Watt zijn artikel over de vredesbeweging met de

---

¹⁰⁷ Remco van Diepen, *Hollanditis* (Amsterdam 2004) 281-289.

¹⁰⁸ Ibidem 326.

¹⁰⁹ D. Maguire ‘When the streets begin to empty: The demobilisation of the British peace movement after 1983’ *West European Politics* 15:4 (1992) 75-94 aldaar 92.

¹¹⁰ Ibidem.

¹¹¹ ‘A finger on the button at CND’ *The Times* (7 augustus 1985).

¹¹² ‘CND plans doorstep campaign’ *The Times* (18 november 1985).

volgende woorden: ‘*A striking feature of this Easter (...) was the relative weakness of the peace movement, however hotly those involved will dispute this.*’¹¹³ Watt probeerde in dit artikel de afgenomen kracht en activisme van de CND te verklaren en laat hiermee impliciet een scherpe eigentijdse analyse van de omgang van CND met de politieke mogelijkheden zien. Watt stelt dat er drie verklaringen zijn voor de relatieve afname van de kracht van de beweging: de idealistische, realistische en mechanische. De idealistische verklaring komt volgens Watt neer op de hoop van de activisten op een goede afloop van de hernieuwde onderhandelingen tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten in Genève. Deze hernieuwde hoop zou voortkomen uit het beleid van Gorbatsjov en de druk van Reagan in combinatie met de heropening van de onderhandelingen in Genève. Hierdoor zou de gematigde vredesbeweging optimistisch gestemd zijn en minder snel geneigd zijn om tot directe acties over te gaan. De realistische verklaring komt neer op het huidige defensiebeleid en de stevige greep van kabinet Thatcher hierop. De grootschalige acties van de afgelopen jaren hadden al niet tot het gewenste resultaat geleid en dit zou ertoe geleid hebben dat een deel van de vredesbeweging geen mogelijkheden meer zag om het beleid te doen veranderen. Volgens de mechanische verklaring zou de vredesbeweging haar momentum verloren zijn. Deze verklaring gaat ervan uit dat dergelijke bewegingen volgens een golfbeweging opkomen en neergaan, een cyclische verloop dus. Met terugwerkende kracht kunnen we nu stellen dat deze verklaring niet klopte omdat de jaren tachtig de laatste periode was waarin de vredesbeweging hoogtij vierde. De idealistische en realistische verklaring van Watt lijken samen een deel van de verklaring voor de staat van de vredesbeweging op dat moment.

Afgaand op de berichtgeving in *The Times* lijkt het vuur van de vredesbeweging in deze periode langzaam te doven. Er werd er veel minder aandacht besteed aan de vredesbeweging dan in de vorige periode. Met name 1985 wordt het een stuk stiller in *The Times* over de vredesbeweging. Er is wel sprake van directe acties op en rond de bases die de krant halen maar van grote koppen als in de vorige periodes is eigenlijk geen sprake meer. Onderzoek van de Britse socioloog Paul Byrne heeft ook laten zien dat het CND in deze periode niet meer de kracht met conventionele actievormen kon bereiken van de periodes hiervoor. Het aantal demonstranten die op kwamen dagen bij massademonstraties nam zienderogen af. Eerder genoemd onderzoek van Maguire over de Britse vredesbeweging laat bovendien zien dat het percentage NVDA ten opzichte van conventionele acties sterk toenam vanaf 1983.¹¹⁴ Deze ontwikkelen heeft zich in deze periode nog verder doorgezet. Aangezien deze directe actievormen door een kleine groep activisten werden uitgevoerd en de acties zelf niet iets nieuws waren lijkt het erop dat *The Times* hier steeds minder nieuwswaardigheid in zag en hier dus minder aandacht aan besteedde. Het aantal artikelen dat uit de zoekopdrachten in krantenbank *Gale* boven komt drijven bedraagt dan ook minder dan de helft in verhouding tot de vorige periode. *The Times* lijkt vanaf 1986 vooral haar aandacht te richten op de INF-onderhandelingen. Voorbeelden van acties die nog wel de krant haalden zijn acties

---

¹¹³ David Watt ‘Why CND could mushroom again’ *The Times* (12 april 1985).

¹¹⁴ D. Maguire ‘When the streets begin to empty: The demobilisation of the British peace movement after 1983’ *West European Politics* 15:4 (1992) 75-94 aldaar 86.

met een grotere impact zoals inbraken op de militaire bases of het kapen van konvoien die militair materiaal van de NAVO vervoerden en zich van en naar de bases verplaatsten.¹¹⁵ Op basis hiervan leek de tijd van de massale mobilisatie voor de vredesbeweging voorbij. Er bleef een harde kern doorgaan met directe actievormen, maar deze hadden minder impact en nieuwswaardigheid dan de massademonstraties.

Bovengenoemde ontwikkeling is te verklaren uit de politieke mogelijkhedenstructuur van het Verenigd Koninkrijk. Vanuit de politieke context zijn de volgende zaken voor de vredesbeweging van belang. Allereerst tweemaal herverkiezing van Thatcher waarmee de toegang tot het defensiebeleid voor de vredesbeweging volledig werd geblokkeerd. De standpunten van de conservatieven stonden diametraal tegenover die van de vredesbeweging. Dit ging zelfs zo ver dat de conservatieven de standpunten van de vredesbeweging bestreden. Het vorige hoofdstuk liet zien dat de tegencampagne ook zorgde voor mogelijkheden voor de vredesbeweging. Na de tweede herverkiezing nam deze campagne echter sterk af en werd de beweging meer genegeerd waardoor deze publieke aandacht ook verloren ging. Ten tweede de officieuze alliantie met Labour. De partij droeg tijdens de verkiezingen van 1983 het unilaterale standpunt actief uit maar hier was in 1987 geen sprake meer van. Dit had gevolgen voor de positie van defensie op de politieke agenda, daarmee de zichtbaarheid in het publieke debat en vervolgens ook gevolgen voor de actiebereidheid en mobilisatiekracht voor de vredesbeweging. Ten derde zijn bovendien de internationale ontwikkelingen van belang. Vanaf maart 1986 heropende de onderhandelingen over wapenbeheersing tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. De onderhandelingen zouden deze periode met hier en daar wat moeilijkheden zich toch positief ontwikkelen wat in 1987 leidde tot het INF-verdrag en in 1991 START I (Strategic Arms Reduction Treaty) waarmee er een einde kwam aan deze Koude Oorlog crisis.

3.3 Analyse van *NRC Handelsblad*

Ook in Nederland had de hervatting van de onderhandelingen in Genève invloed op de vredesbeweging hierdoor nam de actiebereidheid af. Dit in combinatie met de verdeeldheid die in de vorige periode ontstond bevond de vredesbeweging zich in een lastige positie. Uit uitspraken van Faber in een interview met *NRC* valt af te leiden dat hij nog weinig vertrouwen had in de pogingen van de vredesbeweging om plaatsing tegen te houden. Hij vestigde zijn hoop op verkiezingswinst van de PvdA.¹¹⁶ De mogelijkheden waren op dit moment zeer beperkt en de acties die in deze periode nog ondernomen werden waren laatste wanhoopspogingen. Faber verwijst in hetzelfde artikel bovendien nog naar de huidige stand de Britse vredesbeweging waar het vuur er uit zou zijn. Zijn doel was om dit in de Nederlandse vredesbeweging te voorkomen.

---

¹¹⁵ Peter Davenport, 'Greenham missile convoy ambushed' *The Times* (5 november 1986); 'US air base broken into by CND' *The Times* (11 april 1985).

¹¹⁶ Hubert Smeets 'Contacten met IKV-CDA stroever dan ooit' *NRC* (29 juni 1985).

Het definitieve plaatsingsbesluit zou op 1 november 1985 genomen worden, dit betekende ondanks alle tegenslagen nog een kans om de plaatsing tegen te houden. Al in 1983 ontstonden er binnen de vredesbeweging plannen om een volksraadpleging op te zetten over de plaatsing van kruisvluchtwapens in Nederland in de vorm van een petitie. Deze actie werd door sommigen in de vredesbeweging gezien als een verkapt referendum. Bovendien was er in 1978 al een redelijk succesvolle petitie geweest met 1,2 miljoen handtekeningen.¹¹⁷ De petitie werd begin 1985 door het KKN van stal gehaald om het parlement te overtuigen dat er geen draagvlak voor plaatsing onder de bevolking zou zijn. De tekst waar de burger zijn handtekening onder mocht zetten was de volgende: 'Ik keer mij tegen de kernbewapening. U zult rond 1 november een besluit nemen over de plaatsing van kruisraketten op Nederlands grondgebied. Ik verzoek u dan van plaatsing af te zien.'¹¹⁸ Een duidelijke oproep gericht aan de volksvertegenwoordigers. In het licht van de verdeeldheid binnen het KKN, de vorderende ontwikkelingen rond de plaatsing en de verkiezingen die pas een half jaar later plaats zouden vinden kan actie gezien worden als een laatste wanhopige poging om de plaatsing tegen te houden.

Omdat er uit opiniepeilingen over de plaatsing van kruisvluchtwapens bleek dat tussen 48 en 70 procent tegen de komst van kruisvluchtwapens was, werd er een groot aantal handtekeningen verwacht.¹¹⁹ *NRC* journalisten Henri Beunders en Hubert Smeets deden een poging de achterliggende strategie van de vredesbeweging te verklaren. Volgens hen was het petitionnement vooral bedoeld om 'onrust te zaaien bij VVD en CDA' immers, 'Alleen als er verdeeldheid is binnen de regeringspartijen is er hoop voor de vredesbeweging.'¹²⁰ IKV secretaris Faber liet echter in een ander interview met *NRC* weten dat de contacten met het CDA vanaf het besluit van 1 juni bijzonder stroef verliepen en dat de partij het IKV zoveel mogelijk vermeed.¹²¹ Beunders en Smeets gingen ook in op de rol van het PvdA, volgens hen was deze 'groter dan ooit'. Zij halen hierbij de aanvankelijk weifelende houding van de partij aan die al naar voren kwam in de vorige periodes.¹²² Hoewel de vredesbeweging dus geen toegang had tot het regeringsbeleid en alleen onenigheid kon zaaien in de coalitie hadden zij wel een sterke partner in de vorm van de PvdA die de tweede grootste partij van het land was. In combinatie met de opiniepeilingen kon het petitionnement kansen bieden voor de beweging. Bovendien kon het petitionnement een oplossing bieden voor de verdeeldheid van de vredesbeweging, zoals historicus Jaap Talsma opperde in de *NRC*.¹²³

De briefkaarten waar de burgers hun handtekeningen op kwijt konden werden per post verspreid om vervolgens ondertekend teruggestuurd te worden of door activisten aan de deur opgehaald te worden.

---

¹¹⁷ Dirk Oegema, 'The peace movement in the Netherlands, 1977 to 1987' in: Klandermans, B., *Peace Movements in Western Europe and the United States* (London 1991) 93-148, aldaar 97.

¹¹⁸ 'Petitionnement kernraketten vastgesteld' *NRC* (29 maart 1985).

¹¹⁹ Henri Beunders en Hubert Smeets 'De slag om uw handtekening' *NRC* (31 augustus 1985)

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ Hubert Smeets 'Contacten met IKV-CDA stroever dan ooit' *NRC* (29 juni 1985).

¹²² *Ibidem*.

¹²³ Jaap Talsma, 'Is het volkspetitionnement bedoeld om de achterban van het KKN te binden?' *NRC* (3 september 1985).

De actie bleek een succes met uiteindelijk 3,75 miljoen handtekeningen die aan premier Lubbers aangeboden werden in de Houtrusthallen in Den Haag op 26 oktober 1985 waarna ze op 1 november officieel in ontvangst werden genomen door Tweede Kamervoorzitter Dolman.¹²⁴ De bijeenkomst in de Houtrusthallen verliep allesbehalve gemoedelijk in de richting van premier Lubbers, terwijl die juist enige sympathie richting de aanwezigen wilde tonen en ze feliciteerde met het behaalde resultaat. KKN leiders, Faber, Strikwerda en Van Traa probeerden het publiek tot rust te brengen maar dit mocht niet baten. De vredesbeweging liet zich van zijn onsympathiekste kant zien en Lubbers was uiteindelijk de held van het petitionnement. Hierdoor kwam er een smet op het betrekkelijke succes van de petitie. Voor de achterliggende strategie van de petitie die de *NRC* journalisten opwierpen bleek de petitie overigens niet succesvol. Uit een onderzoek naar de achtergrond van de ondertekenaars bleek dat slechts acht procent CDA en vijf procent VVD had gestemd.¹²⁵ Hiermee was het achterliggende doel, verdeeldheid zaaien in de achterban van de coalitie, mislukt.

Ondanks de grote steun vanuit de bevolking voor de petitie besloot de regering op 1 november 1985 dat de kruisraketten er zouden komen. Volgens Faber hadden hiermee de raketten het van de democratie gewonnen.¹²⁶ Opnieuw een tegenslag voor de politieke mogelijkheden van de vredesbeweging. Binnen het IKV begonnen er twijfels te ontstaan over de levensvatbaarheid van de beweging na de petitie. De afstand tussen het IKV en de PvdA werd ook groter. Faber uitte openlijk kritiek op de politieke bondgenoot die ook in het KKN zat. De PvdA zou de plaatsing van de kruisvluchtwapens al geaccepteerd hebben en hier niet meer tegen willen strijden, aldus Faber's analyse van het verkiezingsprogramma van de partij.¹²⁷ Bovendien stelde Faber het volgende over de toekomst van het KKN in hetzelfde artikel: 'Het KKN heeft een tijdelijk leven. Op het moment dat de race met de kruisraketten gelopen is houdt de noodzaak voor het KKN om voort te bestaan op. (...) Wij zouden ons nooit laten lenen om via dit comité kiezers te gaan trekken voor het PvdA.'¹²⁸ Smeets van de *NRC* merkte hierna op dat deze stevige uitspraken van Faber de indruk van verdeeldheid wekten, maar dat Faber hier klaarblijkelijk niet mee zat.¹²⁹ Deze uitspraken wijzen op verdeeldheid en wantrouwen in de samenwerking binnen het KKN vanuit het IKV. Daarnaast hadden deze uitspraken waarschijnlijk invloed op de publieke opinie aangezien ze sterk op verdeeldheid wijzen, zoals Smeets al opmerkte. Het lijkt erop dat Faber zelf nog amper in de mogelijkheid van de verwezenlijking de doelen van de vredesbeweging geloofde.

In de loop van 1986 werd deze sluimerende overtuiging definitief uitgesproken op het campagneberaad van het IKV. Faber stelde tijdens het beraad dat de kruisraketten er in 1988 zouden

---

¹²⁴ 'Ruim 3 miljoen ondertekenaars volkspetitionnement' *NRC* (21 oktober 1985); 'Handtekeningen petitionnement overhandigd aan Lubbers' *NRC* (26 oktober 1985); 'Faber: met plaatsing kruisraketten wordt lot democratie beslist' *NRC* (28 oktober 1985).

¹²⁵ 'Faber: met plaatsing kruisraketten wordt lot democratie beslist' *NRC* (28 oktober 1985).

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Hubert Smeets, 'Onzekerheid bij IKV over eigen leven' *NRC* (28 augustus 1985).

¹²⁸ Ibidem

¹²⁹ Ibidem.

komen 'Jullie hebben verloren, zeggen ze. Het is inderdaad vreselijk moeilijk om dat niet te bevestigen.'¹³⁰ Daarnaast werd tijdens dit beraad ook min of meer de stekker uit het KKN getrokken. Faber zou het samenwerkingsverband oproepen voorlopig geen activiteiten meer op te zetten. Bovendien meed Faber openlijke kritiek op de PvdA niet langer. Zo stelde hij dat er competitie was tussen de samenwerkende partijen binnen het KKN en dat hij wilde voorkomen dat het IKV een verlengstuk van de politieke partijen zou worden.¹³¹ Bovendien blijkt uit de uitspraken van Faber op deze bijeenkomst dat hij zelf al geen mogelijkheden meer zag om plaatsing te voorkomen vóór de opzet van het volkspetitionnement. De petitie werd zelfs als zinloos gekwalificeerd. Volgens Faber had de vredesbeweging haar kansen in 1982, 1983 en 1984 al gemist toen er onderhandelingen met het CDA mogelijk waren. De vredesbeweging had zich volgens hem te dogmatisch opgesteld, dit was een overtuiging die hij al eerder te berden had gebracht in 1984.

In de loop van 1987 ontwikkelden de onderhandelingen in Genève zich positief. Mede hierdoor zagen de grotere organisaties binnen het KKN geen heil meer in acties tegen de kernbewapening. De radicale groepen binnen de vredesbeweging en de kleine linkse partijen organiseerden zich binnen het Breed Initiatief voor Verdergaande Akties tegen Kernbewapening (BIVAK) en riepen de grotere organisaties op om mee te werken aan een grootschalige demonstratie in oktober 1987. De grotere organisaties weigerden dit echter wat zorgde voor een scheuring binnen het KKN. Dit laat opnieuw zien dat het vuur in deze periode uit de brede beweging was. De hoop van de massa was gevestigd op de onderhandelingen tussen de grootmachten.

Op 8 december 1987 werd na de lange onderhandelingen in Genève en Reykjavik het INF-verdrag ondertekend in Washington door Reagan en Gorbatsjov. De plaatsing van kruisvluchwapens in Nederland was van tafel en drie dagen later hief het KKN zich in haar laatste vergadering op. Oudvoorzitter en gezicht van het KKN, Sienie Strikwerda gaf in een terugblik op de successen van het KKN te kennen dat zij het verdrag als een verworvenheid zag van 'de gewone burger die via de vredesbeweging tot aan de onderhandelingstafel was doorgedrongen.'¹³² Het vredeswerk was volgens Strikwerda echter nog niet klaar en ze riep de aangesloten organisaties op hun vredeswerk voort te zetten. De tijd van de massale vredesbeweging was echter voorbij. De kruisraketten zouden nooit op Nederlandse bodem geplaatst worden.

3.4 Deelconclusie

De strijdbaarheid van zowel de Britse als Nederlandse vredesbeweging in de voorgaande periode maakte vanaf 1985 plaats voor ontgoocheling. Het vuur dat de voorgaande periode kenmerkte was uit de

---

¹³⁰ Hubert Smeets, 'IKV beaamt 'onvermijdelijkheid' van raketten, KKN 'moet acties uitstellen' *NRC* (26 mei 1986).

¹³¹ Hubert Smeets, 'Faber (IKV) wil uit Komitee Kruisraketten Nee *NRC* (22 februari 1986).

¹³² Henk Kool, 'Komitee Kruisraketten Nee ziet 'glimp van hoop' en heft zich op' *NRC* (10 december 1987).

vredesbeweging geraakt. De actiebereidheid bereikte dan ook een dieptepunt in de aanloop naar het INF-verdrag eind 1987.

De belangrijkste factoren uit de politieke context die hiervoor van belang waren vertonen in beide landen veel overeenkomsten. Allereerst is er de toegang tot het regeringsbeleid dat in zowel het Verenigd Koninkrijk als Nederland volledig afgesloten bleef. Thatcher bleek geheel onontvankelijk voor de stemmen die uit de vredesbeweging klonken en negeerde ze, in tegenstelling tot de vorige periode. Het CDA bleef de sleutelpartij in Nederland omdat de VVD in het geheel onontvankelijk was voor de standpunten van de beweging. Het aanvankelijk verdeelde CDA van Lubbers had de gelederen gesloten en de achterban verenigd achter haar standpunt. De overtuigde CDA atoompacifisten konden immers bij grote bezwaren op dit gebied nog overstappen naar de EVP maar deze groep bleef echter klein gezien de verkiezingswinst die het CDA nog wist te boeken, de EVP verdween in 1986 zelfs voorgoed uit het parlement. De hoop was gevestigd op KKN-lid PvdA maar deze partij wist haar verkiezingswinsten niet om te zetten in een plaats aan de regeringstafel.

Het tweede punt betreft de onderhandelingen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Deze ontwikkelden zich vanaf 1985 positief. De meer gematigde vredesbeweging in beide landen vestigden hun hoop op deze onderhandelingen. De actiebereidheid nam hierdoor af omdat de angst voor de bom die in de vorige periodes hoogtij vierde ook afnam. Dit effect is zichtbaar in beide landen. In het Verenigd Koninkrijk was de gelatenheid nog sterker omdat er al tot plaatsing over was gegaan. Het CND leek zich op basis van de kranten in deze periode vooral op de interne organisatie te richten ten koste van de grote acties. Bovendien berichtte *The Times* in deze periode in het geheel bijzonder weinig over de vredesbeweging. In Nederland is hetzelfde effect van hoop op de onderhandelingen zichtbaar op de gematigde vredesbeweging. Hier was echter het verschil dat de daadwerkelijke plaatsing van de kruisvluchtwapens nog plaats moest vinden, er was dus nog ruimte om tegen deze beslissing te strijden. Als laatste wanhoopspoging probeerde het KKN de plaatsing door middel van een petitie tegen te houden. Voor een laatste wanhoopspoging was de petitie wat betreft mobilisatie relatief succesvol maar het kon de voorbereidingen voor de plaatsing niet tegenhouden. Bovendien was er door het petitionnement geen verdeeldheid veroorzaakt tussen CDA en VVD aangezien de achterbannen van deze partijen niet achter de petitie stond.

Dit leidde vervolgens tot een splitsing binnen het KKN waarbij de meer radicale organisaties binnen het samenwerkingsverband zich verenigden in het BIVAK en door wilden strijden tegen de kruisvluchtwapens. De gematigde organisaties zagen hier niet langer het nut van in en verleenden geen steun. Dit bleek achteraf gezien ook niet nodig aangezien de kruisvluchtwapens door de tussenkomst van het INF-verdrag nooit geplaatst zijn. In het Verenigd Koninkrijk was er sprake van minder verdeeldheid. Het CND bleef voortbestaan en strijd tot op de dag van vandaag tegen kernbewapening. Dit verschil is grotendeels te verklaren uit het feit dat het Verenigd Koninkrijk tot op de dag van vandaag een eigen kernwapenarsenaal bezit, in tegenstelling tot Nederland, waar de opgeslagen kernwapens onder NAVO bevel stonden.

4. Conclusie

Deze studie begon in de inleiding met een blik op de discussie over de verklaringen van de opkomst van de massale vredesbeweging in West-Europa. De hollanditis-these van Laqueur kon al in de jaren tachtig op weinig bijval rekenen. Volgens Eichenberg en Van Diepen was de Nederlandse vredesbeweging niet uniek en kon andere landen dus niet aangestoken hebben. Internationaal vergelijkende studies lieten vooral een scheiding tussen Noord- en Zuid-Europa. Klandermans liet op zijn beurt op basis van de studies van Byrne en Oegema zien dat de Nederlandse en Britse vredesbewegingen samen een voortrekkersrol vervulden en qua kenmerken vooral overeenkomsten vertoonden. Dit onderzoek heeft getracht deze stelling te problematiseren. Aangezien de Nederlandse en Britse context een sterk verschillende politieke cultuur kennen en daarmee verschillen in de *Political Opportunity Structure* laten zien, zouden er naast overeenkomsten ook verschillen in strategieën waarneembaar kunnen zijn. De vergelijking beoogde de volgende vraag te beantwoorden: *Hoe verklaart de politieke context de overeenkomsten dan wel verschillen in de strategiekeuze van de Britse en Nederlandse vredesbeweging in de periode 1979-1987?*

In het Verenigd Koninkrijk bleven de politieke mogelijkheden op grote lijnen stabiel en afgesloten voor de vredesbeweging. Gedurende de jaren tachtig waren de conservatieven onder leiding van Thatcher aan de macht die niets moesten weten van de standpunten van de beweging. In Nederland was er door coalitievorming, verandering in de regeringssamenstelling wat tot mogelijkheden kon leiden voor de beweging. De onderzochte periode begon positief met de PvdA in kabinet-Van Agt II. Dit kabinet viel echter waarna de sociaaldemocraten hun verkiezingswinst niet meer konden verzilveren en er geen linkse partijen meer aan regeringen deelnamen. De eerste twee kabinetten van Lubbers bestonden immers uit CDA en VVD. Door haar regeringsdeelname en verdeeldheid over het defensiebeleid was het CDA van cruciaal belang voor de vredesbeweging. De christendemocraten bleven gedurende de gehele onderzochte periode om deze redenen een sleutelrol vervullen voor de vredesbeweging.

Klandermans noemde als overeenkomst dat de beide vredesbewegingen uitgroeiden tot algemene bewegingen voor oppositie tegen de regering. Dit onderzoek bevestigt deze overeenkomst maar laat ook verschillen in de vorm van deze oppositierol zien die te verklaren zijn uit de politieke mogelijkheden die er voor de bewegingen lagen. Door het conflictgerichte tweepartijstelsel in het Verenigd Koninkrijk werd CND sterk in de oppositionele rol gedrukt, de organisatie bestreed immers het conservatieve beleid. De POS bleef door herververkiezingen van Thatcher afgesloten waardoor CND voor oppositionele strategieën als demonstraties en later ook voor NVDA koos. Hiertegenover staat het meerpartijstelsel en de overlegcultuur van Nederland. Deze zaken boden de vredesbeweging mogelijkheden om andere strategieën in te zetten zoals de deels succesvolle strategie van lobbyen. Met name centrumpartij CDA bleek hier aanvankelijk gevoelig voor. De invloed binnen de partij werd echter niet omgezet in invloed op het beleid.

De politieke mogelijkheden die de beide stelsels boden hebben ook geleid tot verschillende bondgenootschappen. Het officieuze bondgenootschap van CND met Labour in de vorm van de steun van Labour politici, pakte voor CND niet altijd positief uit. Deze samenwerking in combinatie met een tegencampagne van de conservatieven zorgde ervoor dat de CND in de radicaal linkse hoek werd gedrukt. Dit had gevolgen voor de publieke opinie over de beweging en ook de mogelijkheden om voor gematigdere strategieën te kiezen. Dit was minder het geval bij de Nederlandse vredesbeweging die ondanks haar samenwerking met linkse politieke partijen binnen het KKN een breder publiek kon bereiken. Op die manier had de Nederlandse vredesbeweging een minder sterk oppositioneel karakter dan de Britse vredesbeweging. Het ziet ernaar uit dat dit ook heeft bijgedragen aan de hogere mobilisatie van de Nederlandse vredesbeweging bij massademonstraties.

Na de beginperiode van grote groei ontstond er discussie over de beoordeling van de mogelijkheden die er lagen. Deze opvallende gelijkens tussen de twee landen kwam ook uit het onderzoek van Klandermans en kan op basis van de onderzochte krantenberichtgeving bevestigd worden. Beide vredesbewegingen vielen uiteen in een gematigde en een radicale groep, waarbij de gematigde groep de boventoon bleef voeren. Bij nadere inspectie zat er echter ook een verschil in de inhoud van de discussie die gevoerd werd. Binnen CND ging de discussie over het al dan niet inzetten van NVDA, wat een radicalisering van actie betekende. Het grootste deel van de CND-top wilde de beweging zo breed mogelijk houden en was dus tegen deze vormen van directe actie. Het congres koos echter vóór het gebruik NVDA. In Nederland ontstond er onenigheid binnen het KKN over de reactie van de vredesbeweging op de beslissingen van kabinet-Lubbers. Het IKV zag weinig in het dogmatisch volgen van de geformuleerde standpunten van de vredesbeweging. Zij zagen meer mogelijkheden in het meewerken met de regering. In de praktijk betekende dit dat het IKV de plaatsing van kruisvluchtwapens onder voorwaarden toe wilde staan, zolang het doel van ontwapening maar dichterbij kwam. De overige KKN-organisaties verwierpen dit standpunt en de positie van het IKV en in het bijzonder van haar secretaris Faber, kwamen onder druk te staan. In beide discussies lijkt er sprake te zijn van twee groepen, de pragmatici en puristen. De inhoud van de discussies binnen beide bewegingen was echter wezenlijk anders. Binnen de Nederlandse overlegcultuur zag het IKV kansen tot overleg met het CDA. In het Verenigd Koninkrijk was hier geen enkele mogelijkheid toe en ging de discussie over de radicalisering van de campagne.

Toen de onderhandelingen in Genève vanaf eind 1985 hervat werden ging de gematigde vredesbeweging in beide landen haar hoop richten op een goede afloop van deze onderhandelingen. Dit ging ten kosten van het mobilisatiepotentieel en het vuur dat in de periode hiervoor nog aanwezig was. De Nederlandse vredesbeweging bleef echter langer doorgaan met acties dan de Britse omdat de kruisvluchtwapens in Nederland nog geplaatst moesten worden. Hoewel de Nederlandse vredesbeweging langer doorstreed waren de laatste jaren van de campagne een periode van ontgoocheling wat ook onderlinge strijd binnen het KKN. Dit leidde tot de oprichting van BIVAK waarmee de radicale organisaties verder streden. De grote gematigde vredesbeweging kwam echter tot

stilstand. Het CND wist de eenheid van de beweging beter te bewaren. De oppositionele rol van het CND lijkt hier bijgedragen te hebben aan de eenheid. Na de ondertekening van het INF-verdrag hief het KKN zich spoedig op, het doel van het samenwerkingsverband was immers bereikt. Veel van de afzonderlijke organisaties bleven bestaan. IKV en Pax Christi zetten zich tot op de dag van vandaag in voor wereldvrede. Ook het Britse CND bleef voortbestaan en strijd tot op de dag van vandaag voor een kernwapenvrije wereld.

Het bovenstaande in acht genomen kan er geconcludeerd worden dat de Nederlandse politieke context meer ruimte bood voor de vredesbeweging dan de Britse context. De Nederlandse vredesbeweging vertoonde immers een breder en gematigder actierepertoire dan de Britse vredesbeweging, hetgeen vanuit de POS te verklaren is. De uitspraak van Joan Ruddock, 'If you can't change the government, replace the government' tegenover de uitspraak van Mient Jan Faber: 'Het IKV is een serieuze gesprekspartner van de politiek geworden', illustreren dit verschil treffend.¹³³

Toekomstig onderzoek zou naast de krantenberichtgeving ook gebruik kunnen maken van de archieven van de organisaties die deel uitmaakten van de vredesbeweging in beide landen. Op de manier kunnen ook de achterliggende discussies over de strategiekeuze meegenomen worden waar de kranten geen inzicht in konden bieden.

---

¹³³ Nicholas Timmins, 'CND will concentrate its attack on Tories in marginal seats' *The Times* (18 april 1983); 'Zelfbewust IKV houdt afstand tot officiële politiek' *NRC* (9-12-1981).

Literatuur

- Berger, S., Feldner, H., en Passmore K., (red.) *Writing History. Theory and Practice* (London 2003).
- Berrington, H., 'The British General Elections of 1983' *Electoral Studies* 2:3 (1983) 263-285.
- Byrne, P., *The Campaign for Nuclear Disarmament* (London 1988).
- Byrne, P., 'The Campaign for Nuclear Disarmament: The Resilience of a protest group' *Parliamentary affairs* 40:4 (1987) 517-535.
- Byrne, P., *Social Movements in Britain. Theory and practice in British politics* (London en New York 1997).
- Byrne P., 'CND: The second phase' in: Klandermans, B., (red.) *Peace movements in Western Europe and the United States* (London 1991) 67-92.
- Clemens, E. S., Hughes M. D., 'Recovering Past Protest: Historical Research on Social Movements' in: Bert Klandermans en Suzanne Staggenborg (red.), *Methods of social movement research* (Minneapolis 2002) 201-230.
- Crewe, I., 'Britain: Two and a Half Cheers for the Atlantic Alliance' in: Flynn, G., en Rattinger, H., (red.), *The Public and Atlantic Defence*, (London 1985) 11-68.
- Diepen, R., *Hollanditis* (Amsterdam 2004).
- Della Porta, D., Diani, D., *Social Movements. An introduction* (Oxford 1999).
- Della Porta, D., 'Comparative Politics and Social Movements' in: Bert Klandermans en Suzanne Staggenborg, *Methods of social movement research* (Minneapolis 2002) 286-313.
- Duurland, T., *De wereld kwam naar Woensdrecht* (Franeker 2018).
- Earl, J., Martin, A., McCarthy, J. D., Soule S.A., 'The Use of Newspaper Data in the Study of Collective Action' *Annual Review of Sociology* 30:65 (2004) 65-80.
- Eichenberg, R. C., 'The Myth of Hollanditis' *International Security* 8:2 (1983) 143-159.
- Fuchs, D., Rucht, D., 'Support for new social movements in five Western European countries' *WZB Discussion Paper* (1992) 1-33.
- Everts, P., Walraven, G., *In actie voor een vredesklimaat. Twintig jaar IKV* (Enschede 1987).
- Joffe, J., 'Peace and Populism: Why the European Anti-Nuclear Movement Failed' *International Security* 11:4 (1987) 3-40.
- Klandermans, B., 'The Peace Movement and Social Movement Theory', in: B. Klandermans (red.), *Peace Movements in Western Europe and the United States* (London 1991) 1-39.
- Krisie, H., Koopmans, R., Duyvendak, J. W., en Guigni M. G., 'New Social Movements and political opportunity in Western Europe.' *European Journal of Political Research* 22 (1992) 219-244.
- Kriesi, H., Koopmans, K., Duyvendank, J. W., en Guini, M. G., *New Social Movements in Western Europe: A Comparative Analysis* (Minneapolis 1995).

Lange, P., Comisso, E., Hall, P., Migdal J., Milner, H., Rogowski, R., Tarrow, S., *Comparative perspectives on social movements* (Cambridge 1996).

Laqueur, W., 'Hollanditis: A New Stage in European Neutralism' *Commentary* 72:2 (1981) 19-26.

Maguire, D., 'When the streets begin to empty: The demobilisation of the British peace movement after 1983' *West European Politics* 15:4 (1992) 75-94.

Mattausch, J., 'CND: the first phase, 1958 to 1967' in: Bert Klandermans (red.), *Peace Movements in Western Europe and the United States* (London 1991) 43-66.

Meyer, D. S., 'Protest and Political Opportunity Structures' *Annual Review of Sociology* 30 (2004) 125-145.

Oegema, D., 'The peace movement in the Netherlands, 1977 to 1987' in: Klandermans, B., *Peace Movements in Western Europe and the United States* (London 1991) 93-148.

Tilly, C. C., *From Mobilization to Revolution* (New York 1977).

Tilly, C. C., 'Repertoires of Contention in America and Great Britain, 1750-1830' in: M.E. Zald & J.D. McCarthy (red.) *The Dynamics of Social Movements* (1979) 126-155.

Primaire bronnen

Thompson, E.P. *Protest and Survive* (London 1980).

Krantenartikelen *The Times* (chronologisch)

Ian Bradley, 'Many turn to CND as nuclear fear increases' *The Times* (24 april 1980).

Eric Heffer, 'protesting: the only way to survive' *The Times* (5 mei 1980).

John Witherow, '50.000 rally against the bomb' (27 oktober 1980).

Ian Bradley, 'CND in better shape because of Tory nuclear decision' *The Times* (14 november 1980).

Peter Evans, 'Government is preparing to repel a renewed assault in its nuclear defence strategy' *The Times* (22 december 1980).

'Pym warning on nuclear disarmament' *The Times* (27 december 1980).

Peter Hennessy, 'White Paper reply to CND' *The Times* (24 april 1981).

'Support grows for nuclear marchers' *The Times* (26 oktober 1981).

'Peace campers ordered out' *The Times* (15 mei 1982).

'Newbury people march against peace camp at Greenham Common' *The Times* (2 juni 1983).

'Policemen attacked at peace site' *The Times* (1 juli 1982).

‘CND votes for peaceful direct action and withdrawal from Nato’ *The Times* (29 november 1982).

‘Sheep’s clothing’ *The Times* (29 november 1982).

‘£10.000 damage at Air base’ *The Times* (1 maart 1983).

Nicholas Timmins, ‘Thousand of hands link in CND rally’ *The Times* (2 april 1983).

Nicholas Timmins, ‘CND will concentrate its attack on Tories in marginal seats’ *The Times* (18 april 1983).

Nicholas Timmins ‘Heseltine attack on CND ‘leftists’’ *The Times* (23 april 1983).

‘PM asserts: ‘We are the true peace movement’’ *The Times* (29 april 1983).

‘Dont write off CND just yet’ *The Times* (8 september 1983).

‘CND army takes London by storm’ *The Times* (24 oktober 1983).

‘US air base broken into by CND’ *The Times* (11 april 1985).

David Watt ‘Why CND could mushroom again’ *The Times* (12 april 1985).

‘A finger on the button at CND’ *The Times* (7 augustus 1985).

‘CND plans doorstep campaign’ *The Times* (18 november 1985).

Peter Davenport, ‘Greenham missile convoy ambushed’ *The Times* (5 november 1986).

Krantenartikelen *NRC Handelsblad* (chronologisch)

‘Aantjes: Kernwapens heel wat anders dan dum-dumkogels’ *NRC* (24 november 1979).

‘Den Uyl: Stop met automatisme wapenwedloop’ *NRC* (26 november 1979).

‘Kabinet blijft overeind door eenheid CDA’ *NRC* (20 december 1979).

‘Rapport CDA: geen eenzijdige beperking kerntaken in Navo’ *NRC* (6 januari 1981).

J.M. Bik ‘CDA-rapport: als koude douche’ *NRC* (10 januari 1981).

‘Compromis van CDA-bestuur over kernwapens’ *NRC* (21 januari 1981).

‘PvdA gaat beweging tegen kruisraketten snel op gang brengen’ *NRC* (2 maart 1981).

‘Kamerlid noch voorzitter CDA bij vredesbetoging’ *NRC* (11 november 1981).

‘vd Berg dreigt met crisis om vredesbeleid’ *NRC* (23 november 1981).

‘Zelfbewust IKV houdt afstand tot officiële politiek’ *NRC* (9 december 1981).

‘IKV-advies: stem links of EVP tegen kernwapens’ *NRC* (14 augustus 1982).

‘Van Agt vindt dat kiezers IKV-advies moeten negeren’ *NRC* (16 augustus 1982).

‘CDA: advies IKV schaadt vredesoverleg’ *NRC* (18 augustus 1982).

‘Voorzitter van Pax Christi is tegen stemadvies’ *NRC* (20 augustus 1982).

‘Hervormde kerk niet achter stemadvies IKV’ *NRC* (4 september 1982).

‘Steun CDA aan leus IKV brengt volgens Lubbers verwarring’ *NRC* (5 maart 1983).

‘Nijpels: CDA riskeert breuk met het kabinet’ *NRC* (7 maart 1983).

‘Faber (IKV) ‘CDA moet nu afhaken’ *NRC* (11 maart 1983).

‘CDA doet niet mee aan demonstratie’ *NRC* (15 maart 1983); ‘Vredesmars’ *NRC* (15 maart 1983).

‘FNV doet mee aan IKV vredesmars’ *NRC* (22 maart 1983).

‘Betoging tegen kernwapens krijgt politiek karakter’ *NRC* (22 juni 1983).

‘Meer dan een papieren sympathiebetuiging van FNV voor de vredesbeweging’ *NRC* (27 oktober 1983).

‘Tweede fase gericht op plaatsing’ *NRC* (31 oktober 1983).

Folkert Jensma ‘Het beleg van Woensdrecht’ *NRC* (21 april 1984).

‘Crisisvariant kan vredesbeweging nieuwe impulsen geven’ *NRC* (5 mei 1984).

Hubert Smeets, ‘Vredesbeweging laat zich niet op sleeptouw nemen door het IKV’ *NRC* (6 juni 1984).

‘Faber: vredesbeweging dogmatisch in afwijzing’ *NRC* (18 juni 1984).

‘Positie van Faber in vredescomité kritiek’ *NRC* (23 juni 1984).

‘Faber blijft eerste woordvoerder IKV’ *NRC* (31 augustus 1984).

Frits Groeneveld, ‘De vette jaren van het IKV zijn voorbij’ *NRC* (1 september 1984).

‘Petitionnement kernraketten vastgesteld’ *NRC* (29 maart 1985).

Hubert Smeets ‘Contacten met IKV-CDA stroever dan ooit’ *NRC* (29 juni 1985).

Hubert Smeets, ‘Onzekerheid bij IKV over eigen leven’ *NRC* (28 augustus 1985).

Henri Beunders en Hubert Smeets ‘De slag om uw handtekening’ *NRC* (31 augustus 1985).

Jaap Talsma, ‘Is het volkspetitionnement bedoeld om de achterban van het KKN te binden?’ *NRC* (3 september 1985).

‘Ruim 3 miljoen ondertekenaars volkspetitionnement’ *NRC* (21 oktober 1985).

‘Handtekeningen petitionnement overhandigd aan Lubbers’ *NRC* (26 oktober 1985).

‘Faber: met plaatsing kruisraketten wordt lot democratie beslist’ *NRC* (28 oktober 1985).

Hubert Smeets, 'Faber (IKV) wil uit Komitee Kruisraketten Nee *NRC* (22 februari 1986).

Hubert Smeets, 'IKV beaamt 'onvermijdelijkheid 'van raketten, KKN 'moet acties uitstellen' *NRC* (26 mei 1986).

Henk Kool, 'Komitee Kruisraketten Nee ziet 'glimp van hoop' en heft zich op' *NRC* (10 december 1987).